

009.11: 373.3: 378.5: 06.22: 374.036: (0:303) : = 10 (492)

97-843

De schoolpoort open voor cultuur

Boekmanstichting - Bibliotheek
Herengracht 415
1017 BP Amsterdam
Tel. 6243739

goede praktijk:

voorbeelden van samenwerking

tussen scholen en kunstinstellingen

een haalbaarheidsonderzoek door bureau R&H,
projecten en adviezen op het gebied van kunst en cultuur

uitgave Platform Kunsteducatie Voortgezet Onderwijs

september 1997

Inhoudspgave

Voorwoord		3
Hoofdstuk 1	De opdracht en de kaders	5
Hoofdstuk 2	Beschikbaarheid van goede voorbeelden	7
	2.1 Resultaat	9
Hoofdstuk 3	De voorbeelden van de scholen en de steunfunctie	11
	3.1 Gemakkelijk overdraagbare vormen van samenwerking	11
	3.2 Voorbeelden van samenwerking die minder gemakkelijk overdraagbaar zijn	16
Hoofdstuk 4	De voorbeelden van de kunstinstellingen	20
	4.1 Kunsten	20
	4.1.1 Podiumkunsten	20
	4.1.2 Letterkunde	24
	4.1.3 Bouwkunde	25
	4.1.4 Beeldende kunst	25
	4.1.5 Film en fotografie	26
	4.2 Cultureel erfgoed	26
	4.2.1 Musea	26
	4.2.2 Monumenten	31
Hoofdstuk 5	Conclusies	32
	5.1 Werken met voorbeelden, een goede weg?	32
	5.2 Kwantiteit, kwaliteit en diversiteit	34
	5.3 Slotconclusie	36
Bijlage	Alfabetische adreslijst van de in dit rapport genoemde scholen en instellingen	37

Voorwoord

In september 1996 heeft het Platform Kunsteducatie Voortgezet Onderwijs aan het Utrechtse bureau R&H, projecten en adviezen op het gebied van kunst en cultuur, gevraagd een feasibility study te verrichten naar de mogelijkheden om een manifestatie te organiseren, die goede voorbeelden toont van samenwerking tussen scholen en kunst- en cultuurinstellingen. Wij gaven deze opdracht na overleg met het Ministerie van OC&W.

Een citaat uit de toen verstrekte opdracht:

'Het door R&H uit te voeren onderzoek dient een antwoord te geven op de vraag of er in Nederland steden te vinden zijn, waar enthousiaste ambtenaren, cultuurdragers, schoolleiders en kunstenaars met elkaar (een basis voor) een infrastructuur hebben die zo'n manifestatie inhoudelijk en organisatorisch kan dragen. Centraal staat daarbij dat de manifestatie vele vormen kan hebben, maar dat de activiteiten van de scholen altijd in het centrum van de belangstelling moeten staan. De karakteristieke lijn van het Platform (altijd denken vanuit de praktijk van de school) moet als een rode draad in de manifestatie terug te vinden zijn.'

We zijn nu een jaar verder. Binnen het ministerie is een projectgroep ingesteld die de implementatie van de nota Cultuur en School tot taak heeft. Deze projectgroep toont sympathie voor de gedachte van het Platform om een manifestatie te organiseren, maar heeft nog enige tijd nodig om een definitief oordeel te vormen over de gewenste omvang en vorm van zo'n manifestatie. Maar het Platform nadert het einde van zijn leven en dus heeft het zijn initiatief voor de manifestatie uit handen gegeven en wacht belangstellend af wat anderen er van zullen maken.

Ondertussen heeft R&H het feasibility onderzoek afgerond. Reeds eerder, in januari 1997, verscheen een interimrapport Goed voorbeeld doet goed volgen. In dit rapport komen de onderzoekers tot de volgende conclusies:

- Het werken met voorbeelden is een goede weg, waarover scholen enthousiast zijn. Die willen graag laten zien wat er gebeurt. Ook kunstinstellingen tonen belangstelling. Voor hen ontstaat een goede kans om met scholen in contact te komen. Voorbeelden die de culturele infrastructuur verstevigen zijn interessant voor bestuurders en ambtenaren.
- Er is voldoende beeldmateriaal te vinden voor een relatief grote, landelijke manifestatie.

Was het werk van R&H tot aan het interimrapport in hoofdzaak gericht op de scholen en de ondersteuningsinstellingen, in het verdere onderzoek heeft R&H de inspanningen en ambities van de culturele instellingen met het oog op samenwerking met scholen in beeld gebracht.

De eindresultaten van het onderzoek tonen circa vijftig voorbeelden van samenwerking die voor scholen en instellingen van belang kunnen zijn.

Nu duidelijk is geworden dat het Platform zich niet meer inspant voor de manifestatie, leek het niet langer relevant alle resultaten van de feasibility study te publiceren. Van

belang is nu de informatie over de voorbeelden zelf en de gedachten, die in het veld leven over het tonen van die voorbeelden, weer te geven zonder daarbij in te gaan op de oorspronkelijke plannen voor een manifestatie. Het Platform heeft naar zo'n vorm van informatie gezocht. We onderstrepen de relatieve waarde van dit overzicht van voorbeelden. Het feasibility onderzoek was er niet op gericht een uitputtend overzicht op te leveren, noch ging het erom de 'beste' te vinden. Het overzicht is niet compleet en geeft geen rangorde aan. Wel geeft het goede, gevarieerde voorbeelden, gevonden in een landelijk brede zoektocht. Het overzicht is eerder bedoeld om te inspireren dan om iets te bewijzen. Als het al iets bewijst is het het feit dat er goede voorbeelden van samenwerking tussen scholen en culturele instellingen bestaan.

Het Platform heeft uiteindelijk aan bureau R&H gevraagd zijn bevindingen aldus in dit eindrapport 'De schoolpoort open voor cultuur' weer te geven. Wij zorgen graag voor de verspreiding ervan.

Platform Kunsteducatie Voortgezet Onderwijs

Koos van Deursen

en

Greetje van Gemert

Hoofdstuk 1

De opdracht en de kaders

In september 1996 heeft het Platform Kunsteducatie Voortgezet Onderwijs aan bureau R&H gevraagd een feasibility study te verrichten. We citeren uit de toen verstrekte opdracht:

'In een nu volgende fase zal het Platform de samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen centraal stellen. Samenwerking in de volle betekenis van het woord, dus mét een actieve rol van en interactie tussen school én kunstinstelling. In dat kader heeft het Platform het voornemen een haalbaarheidsonderzoek - feasibility study - te laten uitvoeren naar de mogelijkheden van een stedenestafette, waarin een aantal (liefst middelgrote) steden - bijvoorbeeld één per provincie - laten zien hoe scholen voor voortgezet onderwijs, culturele instellingen en kunstenaars samenwerken bij de kunsteducatie. Zij tonen voorbeelden van goede praktijk op zo'n manier, dat:

- andere scholen, kunstinstellingen en steden tot de conclusie komen dat zij dat ook kunnen (wervend/afficherend);
- de landelijke en de plaatselijke media het de moeite waard vinden om hierover te berichten (toonzettend).

De manifestaties in de verschillende steden moeten divers van karakter zijn. De estafette zal moeten plaats vinden in het voorjaar van 1998.

Het door R&H uit te voeren onderzoek dient een antwoord te geven op de vraag of er in Nederland steden te vinden zijn, waar enthousiaste ambtenaren, cultuurmanagers, schoolmanagers en kunstenaars met elkaar (een basis voor) een infrastructuur hebben die zo'n manifestatie inhoudelijk en organisatorisch kan dragen. Centraal staat daarbij dat een manifestatie vele vormen kan hebben maar dat activiteit(en) van de school of de scholen altijd in het centrum van de belangstelling moet(en) staan. De karakteristieke lijn van het Platform (altijd denken vanuit de praktijk van de school) moet als een rode draad in de manifestatie terug te vinden zijn. De studie dient eveneens een antwoord te geven op de vraag of en op welke wijze een dergelijke manifestatie financieerbaar is.'

Het Platform heeft daarbij aangegeven dat het project in het licht dient te staan van een aantal actuele ontwikkelingen:

- de noties in Pantser en Ruggegraat (de uitgangspuntennotitie van Staatssecretaris Nuis voor de volgende Kunstenplan-periode)
 - kunst- en cultuurinstellingen meer betrekken bij kunsteducatie
 - jongeren in het zadel helpen om hun eigen weg te vinden in de wereld van de kunsten
 - versterken van de stad als cultureel middelpunt voor een regio
 - versterken van de kunsteducatie via de convenantsgebieden
- de onderwijsvernieuwingen in het voortgezet onderwijs
 - de nieuwe 2e fase met een profiel cultuur en maatschappij

- de noties in de OC&W - Notitie Cultuur en School:
 - versterking van de rol van de school als culturele instelling
 - versterking van de relatie school - kunst- en cultuurinstellingen
 - ruimte voor jongerencultuur
 - culturele vorming als middel voor een veilig schoolklimaat.

R&H heeft tussentijds aan het Platform Kunsteducatie Voortgezet Onderwijs gerapporteerd over de haalbaarheid van de manifestatie. Het aanvankelijke plan van de estafette bleek niet haalbaar en wenselijk, een centrale landelijke manifestatie daarentegen bleek wel in een behoefte te voorzien. Om redenen die door het Platform in de inleiding bij dit rapport zijn aangegeven, hebben we ons in dit eindverslag geconcentreerd op de vraag of er voorbeelden te vinden zijn van goede samenwerking en of het van betekenis is die voorbeelden te presenteren aan scholen, kunstinstellingen en anderen die de samenwerking tussen scholen en instellingen kunnen bevorderen.

De eerste fase van het onderzoek besloeg voornamelijk de maanden september 1996 tot en met januari 1997, de tweede fase de maanden februari tot en met april 1997.

Hoofdstuk 2

Beschikbaarheid van goede voorbeelden

De eerste stap: het verzamelen van goede praktijkvoorbeelden van samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen. 'Kunstinstellingen' is op zich een te beperkte benaming, want we zoeken naar voorbeelden van samenwerking met kunstproducenten, accommodaties en instellingen voor kunsteducatie, maar ook met bibliotheken, musea, hogescholen voor de kunsten (afgezien van het circuit van de vooropleidingen), lokale omroepen en zelfs ook naar samenwerkingsvormen met individuele kunstenaars, of instellingen die zich met het cultureel erfgoed bezighouden.

Fase 1: Organisaties met een overzichtspositie

In de eerste fase van het onderzoek hebben ongeveer 80 organisaties die een overzichtspositie hebben op het terrein van onderwijs of kunst en cultuur een brief ontvangen van het Platform Kunsteducatie Voortgezet Onderwijs. Wij (R&H) hebben het merendeel van deze organisaties vervolgens benaderd via een intensieve telefooncampagne. Waar we voorbeelden op het spoor kwamen, bezochten we scholen en/of kunstinstellingen en toetsten we de kwaliteit van voorbeeld aan de hand van informatiemateriaal en door een gesprek.

De benaderde organisaties zijn in te delen in zes categorieën:

1. Landelijke onderwijsorganisaties;
2. Landelijke organisaties Kunst en Cultuur;
3. Provinciale instellingen Kunst en Cultuur (niet KV);
4. Provinciale bibliotheekcentrales;
5. Provinciale (regionale) organisaties voor de steunfunctie kunsteducatie;
6. Vakverenigingen (docenten kunstvakken).

We hebben niet alle organisaties die zich tot één van bovenstaande categorieën kunnen rekenen benaderd. Zeker bij de landelijke organisaties hebben we ons beperkt tot instellingen die krachtens hun opdracht een relatie hebben met kunsteducatie in het (voortgezet) onderwijs.

Het streven was niet om een volledige inventarisatie te krijgen van alle goede praktijkvoorbeelden, maar om te onderzoeken of er voldoende interessante voorbeelden van samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen te vinden zijn.

Deze fase van het onderzoek verliep moeizamer dan wij hadden verwacht. Onze inschatting was dat van verschillende zijden voorbeelden zouden worden aangereikt. Dat viel tegen.

Vrijwel geen informatie kregen we van de landelijke organisaties (onderwijs, kunst en

cultuur en vakverenigingen). Sommige instellingen meldden ons dat zij echt te ver van de praktijk afstaan om goede praktijkvoorbeelden te kunnen aanleveren. Alleen het LOKV kon ons een aantal mogelijke voorbeelden noemen. Bovendien kon het LOKV ons verwijzen naar de contactpersonen van een zestal steunfunctie-organisaties die in het kader van het project Cultuurtraject 12+, een van de innovatieprojecten van het LOKV, werken aan de opbouw van een structurele samenwerking met scholen voor voortgezet onderwijs.

Aanmerkelijk uitgebreider waren de reacties van de organisaties die op provinciaal niveau opereren. Er waren incidentele tips van provinciale instellingen op het terrein van kunst en cultuur en van provinciale bibliotheekcentrales. Veruit de meeste informatie bleek echter beschikbaar bij de provinciale (regionale) instellingen voor de steunfunctie kunsteducatie. Deze instellingen vallen onder de verantwoordelijkheid van de provinciale besturen.

Naast deze intensieve campagne zijn er in overleg tussen Platform en R&H in deze eerste fase nog twee andere kanalen gebruikt:

1. De eerste-lijnsinstellingen voor Kunsteducatie, centra voor kunstzinnige vorming, muziekscholen en creativiteitscentra.
Deze instellingen zijn door het Platform schriftelijk benaderd met de vraag of zij concrete voorbeelden hebben van samenwerking met scholen voor voortgezet onderwijs. Zeven instellingen hebben gereageerd. Omdat we inmiddels via verwijzingen al contact hadden met enkele andere instellingen die tot deze categorie behoren, is de respons feitelijk iets groter.
2. De scholen zelf. Het Platform heeft een brief geschreven aan alle scholen (zo'n 90 in getal) die eerder op enigerlei wijze aan activiteiten van het Platform hebben deelgenomen. Daarnaast hebben we per fax contact opgenomen met de 14 scholen die bij de manifestatie 'Kunsteducatie, 't Spant erom' in december 1995 als 'voorbeeld' waren opgetreden. Aan hen vroegen we om onze kennis te actualiseren als zich sinds december 1995 veranderingen hadden voorgedaan. Met de meeste van deze 14 scholen hebben we contact gehad. In enkele gevallen kon men ons nieuwe ontwikkelingen melden.

Fase 2: De kunstinstellingen

De resultaten van de eerste fase waren bevredigend in die zin dat we een behoorlijk aantal voorbeelden van goede samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen konden vinden. De ons verstrekte informatie leidde naar een serie contacten met scholen, die een vorm van samenwerking hebben ontwikkeld met kunstinstellingen. We waren op dat moment al zeker van het feit dat een inspirerende presentatie van deze voorbeelden aan andere scholen en kunstinstellingen de moeite waard zou zijn.

We waren in de eerste fase geconfronteerd met het gegeven dat verreweg het belangrijkste informatiekanal liep via de provinciale instellingen voor de kunstzinnige vorming: de steunpunten of steunfunctie-instellingen. Daarmee wisten we ook dat we nog een belangrijke hoeveelheid informatie misten:

- Slechts een deel van de provinciale steunpunten had een ruime ervaring met het voortgezet onderwijs: in een aantal provincies is het voortgezet onderwijs pas sinds kort een aandachtsterrein voor de steunpunten;

- Van oudsher hebben de steunfunctie-instellingen veel intensieve contacten in de sfeer van de podiumkunsten (theater, dans, muziek), de beeldende kunst en de audiovisuele sector, sinds enige tijd ook met het veld van de literatuur, maar op andere terreinen, de hele sector van het cultuurbehoud bijvoorbeeld, zijn de contacten minder intensief;
- Lang niet alle kunstinstellingen zoeken hun contacten met het voortgezet onderwijs via de steunpunten. Veel kunstinstellingen ontwikkelen een eigen lijn naar het onderwijs.

We hebben daarom een tweede weg bewandeld om te kijken of we tot uitbreiding van de diversiteit van voorbeelden konden komen. In fase twee van het onderzoek hebben wij een aantal kunstinstellingen direct benaderd. Om misverstanden te voorkomen: het ging om een steekproef. We weten zeker dat er naast de kunstinstellingen die wij hebben gesproken vele andere zijn, die met evenveel recht in dit rapport hadden kunnen staan. Het was niet ons streven tot een uitputtende opsomming te komen. We hebben ons licht opgestoken bij een beperkte, maar zo divers mogelijke groep culturele instellingen, om te zien of we een rijker geschakeerd en gevarieerder aanbod van voorbeelden van goede praktijk zouden kunnen aanbieden. Dat bleek inderdaad het geval te zijn.

2.1. Resultaat

Het uiteindelijke resultaat loont de moeite. We hebben voorbeelden van goede praktijk van samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen gevonden. In onze contacten met de betrokken scholen toonden zij zich enthousiast: over de vormen van samenwerking die zij hebben ontwikkeld en over een mogelijkheid om die te tonen en de voorbeelden van anderen te zien.

De voorbeelden kenmerken zich door een grote mate van diversiteit. We kunnen samenwerkingsvormen vinden binnen alle kunstdisciplines en alle aspecten van kunst en cultuur.

Globaal genomen zijn er veel voorbeelden te vinden van samenwerking in de disciplines muziek, dans, drama/theater, beeldende kunst en literatuur/leesbevordering. Veel voorbeelden ook van samenwerking met podia, musea en hogescholen voor de kunsten. Beperkt zijn het aantal voorbeelden van samenwerking op gebieden als cultureel erfgoed, architectuur, monumenten en film.

In de volgende hoofdstukken geven wij een aantal concrete voorbeelden van samenwerking.

In hoofdstuk 3 staan de resultaten van het onderzoek in de eerste fase. Die meeste voorbeelden die we daar beschrijven zijn we op het spoor gekomen door de informatie van de steunpunten. We delen de voorbeelden in in twee groepen:

- 1 Voorbeelden van samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen, die (vrijwel) onmiddellijk overdraagbaar zijn. Voor scholen en kunstinstellingen die willen gaan samenwerken of dat al doen, kunnen deze voorbeelden een bron van inspiratie vormen en handreikingen bieden voor het oplossen van praktische problemen.
- 2 Voorbeelden van samenwerking, die (als geheel) minder gemakkelijk overdraagbaar zijn aan anderen. Deze voorbeelden doen zich voor als:
 - de samenwerking tot stand komt door een zware interventie van derden (bijvoorbeeld de steunfunctie);

en

- scholen in hun omgeving niet op een redelijk eenvoudige wijze op een soortgelijke interventie kunnen rekenen.

In hoofdstuk 4 geven we de resultaten uit de tweede fase: de contacten met de kunstinstellingen. In dat hoofdstuk maken wij bovengenoemd onderscheid niet, omdat van een interventie, zoals onder 2 genoemd geen sprake is.

Hoofdstuk 3

De voorbeelden van de scholen en de steunfunctie

Aan het eind van hoofdstuk 2 hebben we deze voorbeelden van goede praktijk in twee groepen ingedeeld. In dit hoofdstuk geven we een korte beschrijving van een aantal van deze voorbeelden.

3.1. Gemakkelijk overdraagbare vormen van samenwerking

Omdat de scholen centraal staan, beschrijven we hier de voorbeelden van samenwerking vanuit de school. We beginnen met een aantal uitgewerkte voorbeelden. We sluiten het hoofdstuk af met een opsomming van een aantal scholen. Gedurende het onderzoek kregen we van diverse kanten tips dat dit scholen zijn waar mogelijk ook goede voorbeelden van samenwerking te vinden zijn. In het bestek van dit beperkte onderzoek was het niet mogelijk deze na te trekken en uit te werken.

3.1.1 Christelijke SG De Heemgaard, Apeldoorn (Atheneum/HAVO/MAVO)

Met vele kunstinstellingen: SKV Veluwe, Doekom, Orpheus, Reisopera, Schouwburg Arnhem, Van Reekum museum e.v.a.

De Heemgaard profileert zich op vele fronten als een school die kunsteducatie hoog in het vaandel heeft staan. De school heeft in alle afdelingen eindexamenfaciliteiten in drie disciplines. Binnen de school zelf zijn er veel culturele activiteiten, verspreid over alle jaren.

De activiteiten worden gedragen door het hele team van vakdocenten in de creatieve vakken en daarnaast heeft één van de conrectoren een actieve rol in de realisering van het pakket aan culturele activiteiten.

De Heemgaard werkt intensief samen met het regionale steunpunt (v/h SKV Veluwe). De school maakt niet alleen ruim gebruik van het aanbod van het steunpunt maar stelt zich ook kritisch op ten opzichte van het aanbod en heeft een grote inbreng bij in het jaarlijkse programma: in overleg met het steunpunt wordt het aanbod gevormd naar de maat van de school.

Samen met de SKV Veluwe plant men een dag met het Muztheater (rond de voorstelling V/M) met onder andere workshops regie, fysiek spel, tekstbehandeling, pruiken/kostuum, licht en geluid, toneelvechten, grime en decor, waarin ook de technici van de schouwburg, het toneelgezelschap zelf, docenten van de Doekom een rol spelen. Met name drama/theater-activiteiten krijgen wat extra aandacht omdat die in het reguliere schoolprogramma ontbreken. Even als een aantal andere Gelderse scholen doet De Heemgaard mee aan de compositiewedstrijd samen met de Erepijs.

Het project vervult tevens een rol als onderdeel van het schoolonderzoek muziek. De school werkt ook buiten het steunpunt om met andere kunstinstellingen actief samen: programma's met het Van Reekum museum, een repetitiemiddag met de Reisopera in de Arnhemse Schouwburg, programma's in muziekcentrum Vredenburg en bezoeken aan het Kröller Müller museum.

**3.1.2. R.K. SG. Philips van Horne, Weert (VWO/HAVO/MAVO)
met: Stichting Vrije Uren Weert**

In een provincie waar nauwelijks sprake is van een regionale steunfunctie zijn er ook aanknopingspunten te vinden voor scholen. Dat bewijzen de SG Philips van Horne en de eerste Stichting Vrije Uren Weert (een centrum voor kunstzinnige vorming). Zij werken al meer dan vijftien jaar samen. Het gaat dan vooral om drama/theater. In de brugklassen, de tweede klassen en de derde klassen zijn er jaarlijks korte cycli van in totaal vier maal vijf lessen met specifieke doelen: kennismaking (brugklassen), sociaal-emotionele vorming (tweede klassen), integratie met Nederlands (vaardigheden, tweede klassen) en voorbereiding beroepskeuze (derde klassen). Voor de school geldt het principe dat leerlingen andere communicatievormen ervaren en dat met deze vormen ook andere verhoudingen binnen groepen ontstaan. Daarnaast begeleidt een beroepskracht van de Stichting Vrije Uren (SVU) de jaarlijkse musical. Bovendien worden (in samenwerking met de openbare bibliotheek) literaire avonden georganiseerd.

De school haalt expertise van buiten binnen de school. Voor de SVU betekenen de activiteiten op deze school dat met name voor drama een groot aantal leerlingen zich inschrijven voor drama/theateractiviteiten en cursussen van het centrum voor kunstzinnige vorming.

Op het vakgebied beeldende kunst is een (bescheiden) vorm van samenwerking (bijvoorbeeld op zogenaamde 'activiteitendagen').

Toen enkele jaren terug de subsidiegelden voor de SVU zwaar terugliepen heeft de school besloten om de nu veel duurdere diensten toch te blijven afnemen.

Er is een tweede school in Weert (Bisschoppelijk College) dat een soortgelijk samenwerkingsproject (iets minder vloeiend verlopend) heeft met de SVU.

**3.1.3. Dr. Hub van Doorneschool, Deurne (VBO/IVBO)
met: BISK, Eindhoven**

De Dr. Hub van Doorneschool prijst zich gelukkig dat het Brabants Instituut Steunfunctie Kunstzinnige vorming (BISK) een goed gestructureerd programma (kunstmenu) heeft samengesteld specifiek voor VBO-scholen. De school heeft waardering voor het feit dat de provinciale overheid voor dit project met VBO-scholen middelen ter beschikking heeft gesteld.

De school overlegt samen met het BISK over het voorgestelde programma dat in een afwisselende cyclus van vier jaar een kennismaking biedt met alle kunstvormen. De school heeft invloed op het aanbod, bekijkt soms voorstellingen vooraf en spreekt de projecten vooraf door met het BISK, dat het definitieve programma op grond van deze contacten vaak verder toespitst op de school.

In enkele gevallen zoals een project met de dichter Leendert Witvliet (vooral ook een succes op het moeilijke IVBO) lukt het om de jongeren samen met de kunstenaar actief bezig aan de (dicht)kunst te krijgen.

Het feit dat de school en BISK werken met een wederzijds meerjarencontract wordt als positief ervaren.

Door de samenwerking met BISK krijgt de school een relatief goedkoop aanbod, deskundige begeleiding, wordt hen organisatorisch werk uit handen genomen en is in een meerjarenplanning afwisseling en continuïteit verzekerd.

De school weet zich afhankelijk van de provinciale overheid en dringt aan op continuering van dit project.

Niet alleen met deze school maar met acht VBO-scholen in de regio Oost-Brabant en met in totaal ongeveer 15 VBO-scholen in heel Noord-Brabant heeft het BISK deze samenwerkingsverbanden. Ook op andere scholen (bijvoorbeeld De Don Bosco-school in Etten-Leur) zijn dergelijke projecten ter navolging te vinden.

3.1.4. Da Vinci College, Purmerend (VWO/HAVO/MAVO)

met: Purmaryn, De Verbeelding, professionele gezelschappen.

Het Da Vinci College stelt onder de naam Theatro Leonardo zelf een Uitprogramma voor een seizoen samen met losse voorstellingen, abonnementenseries, extra CJP-kortingen etc. In het programma van liefst 23 evenementen per seizoen (lopend van eind november tot half april) zijn film, toneel, dans, cabaret en muziek opgenomen. Theatro Leonardo werkt samen met de podia in Purmerend (de Purmaryn, de Verbeelding) en programmeert ook op het eigen podium van de school een serie professionele voorstellingen.

De school heeft een eigen Uitburo dat alle boekingen verzorgt. Deelnemers krijgen een recht op voorrang bij het bemachtigen van kaarten voor de jaarlijkse talentenjacht, een spektakel met een lange traditie.

3.1.5. Christelijke SG Veenlanden College, Mijdrecht (Atheneum/HAVO/MAVO)

met: beeldend kunstenaars (bijv. oud-leerlingen) en instellingen, o.a. Maccus, KIS.

De opening van een nieuw schoolgebouw was voor het Veenlanden College de aanleiding om een themaweek kunst voor alle leerlingen te organiseren.

Het nieuwe gebouw bracht de mogelijkheid om een beeldend kunstenaar een opdracht te geven een monumentaal kunstwerk in en om de school te ontwerpen en uit te voeren en dit te doen in nauwe samenwerking met de leerlingen.

Het programma van de openingsweek omvatte exposities van oud-leerlingen, nu kunstenaars, een openingsdag in het teken van de kunst (met onder andere staatssecretaris Aad Nuis, Jan Terlouw en Louis van Dijk in een symposium), de uitgave van een eigen dichtbundel. Gedurende drie themadagen konden leerlingen een keuze maken uit 64 verschillende workshops met culturele activiteiten en (enkele bijzondere) activiteiten op gebied van sport en spel.

Voor leerlingen wier interesse tijdens de workshops gewekt is, heeft de school het mogelijk gemaakt om voor de rest van het jaar aan een serie 'buitenschoolse' activiteiten deel te nemen. Ook binnen de lessen worden activiteiten voortgezet. Kunstenaar Willem Verburg werkt met leerlingen van klas 2 een paar weken in lesverband. De school koopt als 'betaling' werk van de kunstenaar.

Ook in de volgende jaren zal de school dezelfde methodiek volgen, zij het vanuit een bescheidener uitgangssituatie. De opzet: in de eerste maanden van het schooljaar een dag voor alle leerlingen met een grote hoeveelheid workshops ter stimulering van een serie culturele activiteiten in de rest van het jaar.

3.1.6. Gemeentelijke scholengemeenschap Linge College, Tiel (Gymnasium/Atheneum/HAVO)

met: RSKV Gelders Rivierengebied, Bibliotheek, SSS, Lokale omroep en andere.

Het Linge College vindt het belangrijk dat leerlingen kennismaken met kunst en cultuur en dan het liefst niet via afzonderlijke op zichzelf staande gebeurtenissen. Het streven is kunst en cultuur, zoveel mogelijk in de gewone lessen te integreren, wat ook wil zeggen dat er zoveel mogelijk docenten bij betrokken moeten zijn. De coördinator cultuur onderhoudt nauwe contacten met de, voorheen in Tiel thans in Nijmegen gevestigde Steunpunt Kunstzinnige Vorming, die goed inspeelt op de vragen van de school. Tevredenheid over de samenwerking op het gebied van toneel (goed overleg over het aanbod en over de wijze van gebruiken van het aanbod), maar ook over de oplossing die men in gezamenlijkheid heeft gevonden voor dans nadat Introdans zich uit een project had teruggetrokken. Leerlingen konden een dagje 'meelopen' bij trainingen aan de Arnhemse dansacademie. Overeenkomstig de filosofie van de school heeft men gezocht naar een manier om aansluiting te vinden bij de reguliere lessen en school en steunpunt hebben samen een aantal gastdocenten bereid gevonden een aantal lessen te verzorgen binnen het bewegingsonderwijs.

De school onderhoudt ook contacten met andere culturele instellingen. Een leuk voorbeeld is de manier waarop het Tiels literair café tot stand is gekomen. De school heeft waardering voor de Stichting Schrijvers Samenleving, maar vond toch dat het moeilijk was juist die schrijvers op school te krijgen die de leerlingen zouden aanspreken. Nu is er het literair café een gezamenlijk initiatief van de bibliotheek, de plaatselijke boekhandel en de school. Ze delen de verantwoordelijkheden en samen zijn ze wat kapitaalcrachtiger en kunnen ze wel de bekende schrijvers uitnodigen. Niet alleen leerlingen maar alle inwoners van Tiel zijn welkom in het literair café en dragen dus bij aan de 'omzet'.

Ook de eenmalige 'Poëziewedstrijd Tiel' is een voorbeeld van samenwerking tussen bibliotheek, boekhandel en school, waarbij tevens de plaatselijke omroep betrokken was.

3.1.7. Montessori Lyceum Herman Jordan, Zeist (Atheneum/HAVO)

met: SKV Zeist, Muziekschool, Werkschuit

De Stichting Kunstzinnige Vorming Zeist organiseert samen met het Herman Jordanlyceum een poëzieproject. Het project bestaat uit twee delen:

- Een serie lessen waarin leerlingen (3e en 4e klas VO) in aanraking komen met een verscheidenheid aan gedichten. SKV Zeist ontwikkelt het lesmateriaal, docenten van de school geven feed-back. Bij het lesmateriaal bloemlezingen, een 'poëziedoos' en cassettebanden.
- Een workshopdag, waarin gedichten het centrale thema vormen voor het werken met andere kunstdisciplines (bijvoorbeeld componeren, rap voordracht, dans/beweging, zeefdrukken, koor en pop-ensemble, affiches). Aan deze dag nemen ook de muziekschool in Zeist en het centrum voor kunstzinnige vorming de Werkschuit actief deel.

3.1.8. Het Streek, Ede (VWO/HAVO/MAVO/VBO)

met: SKV Gelderse Vallei, Introdans

Omdat de school geen kans ziet om dans (samen met drama), in tegenstelling tot de andere kunstvakken, een plaats te geven in de basisvorming, organiseert de school, geholpen door de Stichting Kunstzinnige Vorming Gelderse Vallei, een dansproject. Het speelt zich af in de eerste drie jaar van het voortgezet onderwijs. In het eerste jaar zijn er lessen (theorie, praktische oriëntatie, lessen in één speciale dansvorm, zoals jazz, volksdans, ball-room, videoclip-dans).

In het tweede jaar is er een dansdag via een dagproject van Introdans (1996-1997: Back to the fifties). In het derde jaar gaat een groep op bezoek bij Introdans: een rondleiding, bijwonen van een danstraining, interview met een choreograaf en het met hen instuderen van een kleine choreografie.

3.1.9. Samenwerkende scholen in Eindhoven en omgeving

**Een voorbeeld aangereikt door het St. Joriscollege (VWO/HAVO/MAVO)
en het Strabrechtcollege, Geldrop (VWO/HAVO/MAVO)**

met: Centrum voor Amateurkunst Noord-Brabant, Centrum voor de Kunsten Eindhoven.

In de Globezaal van de Stadsschouwburg van Eindhoven vond op 31 mei en 1 juni 1997 iets bijzonders plaats: de apotheose van het project 'Odysseus gaat op reis'.

Initiatiefnemers van het theaterproject: de toneelconsulent van het Centrum voor Amateurkunst Noord-Brabant, en een docent van het Strabrechtcollege in Geldrop. In een toneelbewerking hebben zij de Odyssee opgesplitst in 10 delen. Leerlingen van scholen voor voortgezet onderwijs uit Eindhoven en omgeving en cursisten van het Centrum voor de Kunsten Eindhoven hebben die delen in 10 afleveringen op verspreide lokaties gespeeld. Ter afsluiting van het project vond tenslotte een soort marathonvoorstelling plaats van de gehele Odyssee in de schouwburg.

Nevenactiviteiten bij dit project:

- schrijfwedstrijd (zowel proza als poëzie, thema: reizen)
- ontwerpwedstrijd (affiche, logo, flyer).

3.1.10. Oude bekenden

Scholen die al in 1995 speciaal in de schijnwerper stonden in het boek 'Als 't er in zit, wil 't er uit' en op de manifestatie 'Kunsteducatie, 't Spant erom' hebben inmiddels nieuwe ontwikkelingen op gang gebracht in samenwerking met lokale kunstinstituten. Voorbeelden daarvan zijn Chr. SG Reggesteijn, dat een theaterproject ontwikkelt in nauwe samenwerking met het Spoortheater in Nijverdal en het Willem II College, Tilburg, dat nieuwe toneel-, muziek- en dansprojecten ontwikkelt in samenwerking met het centrum voor theatereducatie De Muze, de Tilburgse dans en muziekschool en de Fontys dansacademie. Ook de Gerrit van der Veen SG uit Amsterdam heeft gemeld dat er nieuwe ontwikkelingen op handen zijn. Het Röllingcollege, Groningen, doet mee met het CKV netwerk van SLO/PMVO.

3.1.11. Opsomming van andere voorbeelden

Tijdens het onderzoek hebben we nog vele tips gekregen over scholen waar mogelijk ook boeiende vormen van samenwerking met kunstinstellingen te vinden zijn. We konden ze in het bestek van dit onderzoek niet natrekken, maar noemen de namen hier wel.

- Lyceum Zuid, Enschede
- Rembrandt College, Veenendaal
- Marnix College, Ede
- Baandert College, Heemskerk
- Spectrum College, Utrecht
- Niels Stensen, Utrecht
- Jonkerbosch, Nijmegen (VBO)
- Chr. SG Walcheren, Middelburg/Vlissingen
- SG Middelburg
- Stella Maris, Meerssen
- KDC de Zuidhoek, Emmen
- (ZMOK) VSO Van der Reeschool, Smilde
- Isendoorn College, Doetinchem
- Griffland College, Soest
- Erasmus College, Zoetermeer
- IVKO Amsterdam
- De Zeven Linden, Dedemsvaart
- G.S. Jan van Brabant, Helmond
- OSG Wolfert van Borselen, Rotterdam
- Spinozalyceum, Amsterdam
- Johan de Wittcollege, Den Haag
- OSG, Schagen
- Nienoordcollege, Leek
- Cals College, Nieuwegein
- Oosterlichtcollege Nieuwegein
- Prisma college, Utrecht
- Caland college, Amsterdam
- Stabrecht college, Geldrop
- Theo Thijsenschool, Castricum

3.2. Voorbeelden van samenwerking die minder gemakkelijk overdraagbaar zijn

Er zijn goede voorbeelden van samenwerking tussen scholen voor voortgezet onderwijs en kunstinstellingen die niet onmiddellijk als voorbeeld overdraagbaar zijn. Dat komt omdat ze gevestigd zijn in een regio waar een aan die regio gebonden specifieke situatie bestaat, die voor scholen die zich elders bevinden niet of nauwelijks op eigen kracht te realiseren valt.

Vrijwel altijd is de reden daarvoor te vinden in het beleid dat binnen een bepaalde regio wordt gevoerd door het daar actieve steunpunt kunsteducatie. De steunfunctie kunsteducatie is voornamelijk een verantwoordelijkheid van de provincies. Het rijk (Onderwijs Cultuur Wetenschap) heeft een landelijke voorziening, het LOKV, dat zich

naast vele andere doelgroepen in beperkte mate ook concentreert op het voortgezet onderwijs. De provincies hebben de verantwoordelijkheid voor de regionale steunfunctie. Die steunfunctie op provinciaal niveau is aanmerkelijk uitgebreider dan de landelijke steunfunctie. Ter oriëntatie: voor de steunfunctie kunsteducatie gaf OC&W (het Rijk) in 1996 per jaar ongeveer 8 miljoen uit, terwijl de provincies gezamenlijk daarvoor ongeveer 25 miljoen uitgaven. Van beide bedragen is overigens maar een heel klein deel bestemd voor het voortgezet onderwijs.

Op het provinciale niveau legt men tot op heden het zwaartepunt bij het basisonderwijs en het rijk legt naast het basisonderwijs en voortgezet onderwijs ook een accent op de ondersteuning van de centra voor kunstzinnige vorming, muziekscholen en creativiteitscentra.

Elk van de twaalf provincies voert een eigen beleid ten aanzien van de steunfunctie kunsteducatie. Tot voor kort stond een aantal provincies op het standpunt dat dat beleid zich diende te concentreren op het basisonderwijs. Op dit moment is het voortgezet onderwijs voor vrijwel alle provincies expliciet een aandachtspunt geworden. Er is echter een groot verschil in ervaring: sommige provincies hebben al jarenlang geld bestemd voor de samenwerking met het voortgezet onderwijs en andere doen dat nu pas. Een gegeven is bovendien dat de subsidiegelden die de provincies aan de steunfunctie kunsteducatie besteden van provincie tot provincie zeer uiteenlopen (van enkele honderdduizenden gulden tot zes miljoen). Een stimulans voor de intensivering van de aandacht voor het voortgezet onderwijs vormen de afspraken die rijk, provincies en een aantal steden recentelijk in convenanten hebben gemaakt. Een belangrijk deel van de extra middelen die hierdoor beschikbaar zijn gekomen zijn bestemd voor het voortgezet onderwijs.

Per provincie is de steunfunctie kunsteducatie ook zeer verschillend georganiseerd. Er zijn provincies die de steunfunctie hebben ondergebracht bij hun provinciale organisatie voor Kunst en Cultuur (Friesland, Drenthe, Overijssel, Zuid-Holland, Zeeland, Limburg), er zijn provincies die een eigenstandige provinciale steunfunctie-organisatie kennen (Groningen, Flevoland, Noord-Brabant) en er zijn provincies die de steunfunctie in meerdere regionale units hebben ondergebracht (Gelderland, Noord-Holland, Utrecht).

Uit een snelle inventarisatie die op verzoek van het ministerie van OC&W namens het bestuur van het Landelijk Overleg Steunfunctie KV (LOS) in april 1996 is uitgevoerd door het Steunpunt Kunstzinnige Vorming Eemland in Amersfoort ('Een indruk van de relatie tussen steunfunctie-instellingen, basis- en voortgezet-onderwijs en instellingen voor kunst en cultuur', Angeline Weelink, SKVE) blijkt dat 81% van de provinciale steunfunctie-organisaties diensten verlenen aan het voortgezet onderwijs. Ook blijkt dat men nog slechts weinig scholen voor voortgezet onderwijs bereikt. Het percentage dat bereikt wordt is niet nauwkeurig aan te geven (het rapport sprak van een bereik tussen de 4 en de 40 % voor de veertien meest 'complete' aanbieders).

Kenmerkend voor de relatie tussen de steunfunctie-organisaties en de scholen voor voortgezet onderwijs is het gegeven dat de steunfunctie vrijwel volledig werkt vanuit een aanbod-strategie. Een beperkt aantal instellingen gebruikt de mogelijkheden om in nauw overleg met de scholen het aanbod op de vraag van de school toe te snijden. Enkele voorbeelden daarvan hebben we al gegeven eerder in dit hoofdstuk. Op dat moment is er echt sprake van een wederzijdse samenwerkingsrelatie tussen school en kunstinstelling (in dit geval de steunfunctie-organisatie).

Een deel van de activiteiten van de steunfunctie leidt tot directe samenwerkingsvormen

met kunstproducenten, accommodaties en kunstenaars.

Tot zover is er sprake van redelijk gemakkelijk overdraagbare vormen van samenwerking. Het aanbod en het beleid van een aantal steunfunctie- instellingen (in sommige gevallen daartoe aangezet door beleid van lagere overheden) leidt echter soms tot vormen van samenwerking die niet zomaar overdraag zijn. Voor de goede orde: het gaat ons hier om de overdraagbaarheid van voorbeelden van scholen naar scholen, de vraag of de school voor voortgezet onderwijs (de primaire doelgroep voor een eventuele manifestatie) op een zinvolle wijze kan leren van andere scholen, ideeën en vormen kan overnemen en zelf in de praktijk kan brengen.

Het aanbod van de steunfunctie bestaat vaak uit een combinatie van een confrontatie met een kunstprodukt en een aantal eigen activiteiten voor de leerlingen van de school. Een dergelijk project wordt veelal binnen een bepaalde regio ontwikkeld door een steunpunt en is dan ook alleen maar in die regio te krijgen. Dat aanbod is als zodanig minder interessant als voorbeeld voor scholen buiten die regio. Ten dele, want gehanteerde werkwijzen bijvoorbeeld zijn weer wel overdraagbaar. Voor scholen binnen de regio zijn de voorbeelden natuurlijk wel interessant, maar die worden over het algemeen via het distributiekanaal van het steunpunt wel bereikt.

Het beleid van een aantal steunpunten richt zich op de lange termijn: men zoekt naar een structurele aanpak voor samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen binnen een lokale culturele infrastructuur. Daarop richt ook het Cultuurtraject 12+ van het LOKV zich, een landelijk innovatieproject waarbij zes steunfunctie instellingen als proeflocatie betrokken zijn. Wij lichten dat toe aan de hand van enkele voorbeelden:

Zuid-Holland:

In de proefregio Drechtsteden (Alblasserdam, Dordrecht, Hendrik Ido Ambacht, Papendrecht, Sliedrecht, Zwijndrecht) doen zich in het kader van Cultuurtraject 12+ interessante ontwikkelingen voor.

De start lag in schooljaar 1993-1994 in Dordrecht. Toen werd voor het eerst een aanbod van kunstprojecten gedaan aan het VO. Het budget kwam (eenmalig) uit het gemeentelijk welzijnsbudget: het aanbod werd uitgebracht door alle kunst- en cultuurinstellingen in Dordrecht gezamenlijk. Voor de coördinatie tekende de St. Culturele Educatie. In de daaropvolgende jaren kon hierop verder gebouwd worden doordat SCE en 'Kunstgebouw' (Stichting Kunst en Cultuur Zuid-Holland) gezamenlijk gingen deelnemen aan het LOKV Cultuurtraject 12+. De gemeente Dordrecht continueerde haar subsidie en met de aanvullende Cultuurtraject 12+-subsidie konden ook randgemeenten (scholen voor voortgezet onderwijs en kunstinstelling) gaan deelnemen in het project. Het Kunstgebouw meldde aan evalueren toe te zijn. Het lag in het voornemen onder het motto 'De Drechtsteden gaan en geven door' een dag te organiseren waarop in workshops, lezingen en presentaties de ervaringen zichtbaar gemaakt worden.

Betrokken kunstinstellingen zijn naast 'SCE' en 'Kunstgebouw' o.a. Toonkunst Muziekschool; Theatergezelschap Reflex; Schouwburg Kunstmin; de Rotterdamse Dansacademie; St. Jeugdtheaterschool; VVV; en 't MUZ theater.

Met genoemde dag is 'Kunstgebouw' op zoek naar een volgende regio in Zuid-Holland, om eenzelfde project op te zetten.

Overijssel:

De provincie Overijssel heeft besloten om vanaf het schooljaar 1996/1997 een (weliswaar beperkt) budget beschikbaar te stellen voor kunst op alle scholen voor het voortgezet onderwijs in Overijssel. De provinciale instelling Kunst op School kan

zichzelf daarmee feliciteren: immers in voortzetting op geslaagde initiatieven richting basisonderwijs, maakt Kunst op School zich nu sterk om ook jongeren in de eerste drie jaren van het voortgezet onderwijs met kunstactiviteiten in aanraking te laten komen. De scholen kunnen rekenen op een benaderingswijze van Kunst op School die stoelt op actie en interactie.

Kunst op School vervult samen met de centra voor kunst & cultuur in Enschede en Deventer de sleutelrol in het Cultuurtraject 12+.

In Enschede heeft dat geresulteerd in 'Jongkunst': een week lang kunst en cultuur voor jongeren uit het voortgezet onderwijs. Onder coördinatie van Concordia Kunst & Cultuur, Enschede, werkten zo'n twintig kunst- en cultuurinstellingen samen om in één week in oktober ongeveer 2300 leerlingen deel te laten nemen aan culturele activiteiten. Achteraf zijn alle partijen het erover eens: voor herhaling vatbaar.

Ook in Nijmegen (Regionaal Steunpunt Kunstzinnige Vorming), Arnhem (Mariënborg) en Amsterdam (Kunstweb) en Den Helder (Triade) zijn voorbeelden van een structurele aanpak te vinden.

Deze voorbeelden zijn sterk gebonden aan de plaatsen waar dit soort initiatieven worden genomen en die vind je vooral daar waar de steunfunctie zich als een echte spin in het web heeft gemanifesteerd. Het zijn belangrijke ontwikkelingen en even belangrijke voorbeelden van een gedegen systematische aanpak. Voor bestuurders en ambtenaren van gemeenten en provincies en voor gemeentelijke en provinciale instellingen zijn dit uitstekende voorbeelden, veelal ook goed overdraagbaar. Voor onze doelgroep: de scholen en vervolgens de kunstinstellingen, zijn deze voorbeelden wel aantrekkelijk, maar scholen en kunstinstellingen hebben weinig mogelijkheden om zelf deze infrastructurele voorzieningen tot stand te (laten) brengen.

Hoofdstuk 4

De voorbeelden van de kunstinstellingen

We hebben contacten gehad met een rijk geschakeerd gezelschap. Culturele instellingen die zich op heel verschillende plaatsen van het palet van de Nederlandse cultuur bevinden. We hebben contact gelegd met een vijftigtal instellingen. Ruim de helft bleek op de een of andere wijze een relatie te hebben met het voortgezet onderwijs. Op die groep concentreren wij ons.

De culturele instellingen die contact hebben met het voortgezet onderwijs zijn gericht op het maken van aanbod. Een aantal van hen werkt samen met leerlingen of docenten bij de ontwikkeling van projecten voor het voortgezet onderwijs en/of bij de uitvoering daarvan. Deze laatste groep voldoet aan de strikte criteria voor samenwerking die wij in de eerste fase van het onderzoek hebben gehanteerd.

In dit hoofdstuk beschrijven we de wijze waarop kunstinstellingen hun relatie met scholen voor voortgezet onderwijs vorm geven. We toetsen of daarmee de diversiteit van het aanbod aan voorbeelden groeit en of (met name voor kunstinstellingen) een plan voor een presentatie aantrekkelijk is. Een hoofdstuk in twee delen, omdat we een onderscheid maken tussen het klassieke terrein van de kunsteducatie (zoals de podiumkunsten, beeldende kunst, letteren) en het cultureel erfgoed. Deze laatste sector is tot op heden minder systematisch vanuit de instellingen voor kunsteducatie bediend, maar vormt niettemin een belangrijk onderdeel van de cultuureducatie.

4.1. Kunsten

4.1.1. Podiumkunsten

4.1.1.1. Internationaal Danstheater

Folklore in School is een zelfstandige organisatie, nauw gelieerd aan het Internationaal Danstheater. Het doel is dan ook de affiniteit met en de kennis van internationale dans te verbeteren. Een deskundige groep binnen de instelling maakt zelf projecten als aanbod aan de scholen. Van een uitgesproken vorm van wisselwerking en samenwerking is formeel geen sprake. Wel een organisatie die zich volledig richt op de scholen. Veel activiteiten voor het basisonderwijs, maar in 'Dance4ever' heeft Folklore in School een project voor de onderbouw van het Voortgezet Onderwijs. Rock 'n Roll, HipHop en Afrikaanse dans vinden hun oorsprong in naar Noord-Amerika geïmporteerde dansen. Folklore in School heeft er een compleet project van gemaakt met danslessen in verschillende stijlen, een videopresentatie, een boek met achtergrondinformatie en een boekje met danstermen.

Het project bereikt 15 tot 20 scholen per jaar. Folklore in School bereikt de scholen meestal via eigen directe contacten en ook via de steunfunctie (Hoofddorp en Overijssel bijvoorbeeld).

4.1.1.2. Dansend Hart

Dansend Hart is een professioneel dansgezelschap in de sector moderne dans. De Raad voor Cultuur noemde in 1997 Dansend Hart meer een jeugdtheatergroep die elementen van dans gebruikt. Die kwalificatie is voor rekening van de Raad, maar een feit is dat Dansend Hart actief is in het kweken van interesse voor moderne dans bij jongeren (naast haar activiteiten in het 'volwassen circuit'). Dansend Hart betreft jongeren intensief bij zijn werk, laat leerlingen suggesties geven voor voorstellingen en probeert samen met leerlingen een aantrekkelijk aanbod voor scholen te vormen. De groep heeft verschillende projecten, werkt in pilots samen met LOKV en de regionale steunfunctie (Nijmegen) en geeft workshops op scholen. Er zijn projectdagen, lesbrieven, choreografen en musici vertellen over hun aandeel. Het meest recente dansproject is tegelijk een soort documentaire over het leven en werken van dansers. Men laat via dans zien wat het dansvak inhoudt.

Dansend Hart heeft directe contacten met scholen en werkt via de steunfunctie. Momenteel is Dansend Hart actief om via de gelden die beschikbaar zullen komen volgens de nota 'Cultuur op School' (rijk, provincies en grotere gemeenten geven gezamenlijk een impuls aan de cultuureducatie in het voortgezet onderwijs) extra middelen te verwerven om nog meer activiteiten voor en met het Voortgezet Onderwijs op te zetten.

4.1.1.3. Introdans

Het Arnhemse Introdans, gesubsidieerd door Rijk en provincie Gelderland, heeft een omvangrijke educatieve afdeling. We waren Introdans al tegengekomen via de scholen zelf. Introdans heeft dagprojecten, ontwikkelt programma's voor scholen rond het door hen gemaakt repertoire voor volwassenen. Groepen leerlingen kunnen naar repetities komen kijken etc. Introdans is ook actief in het Cultuurtraject 12+ van LOKV en regionale steunfunctie-instellingen. Introdans werkt aan de ontwikkeling van een eigen tweede-lijns organisatie voor het onderwijs (vooralnog alleen voor het basisonderwijs).

Een nieuwe ontdekking voor ons is dat Introdans ook heel direct met scholen samenwerkt en met die scholen producten maakt. Een voorbeeld is het Christelijk Lyceum in Arnhem, dat samen met Introdans onder andere een videofilm heeft gemaakt. Een ander voorbeeld is het Stedelijk Gymnasium in Arnhem dat samen met Introdans een project op maat ontwikkelt voor de eigen school. Introdans werkt dus direct en intensief samen met scholen, heeft een eigen circuit van scholen en maakt ook gebruik van de regionale steunfunctie.

4.1.1.4. Het Noordhollands Philharmonisch Orkest

Bekend is dat het Noordhollands Philharmonisch Orkest al jarenlang op een steeds weer originele manier educatieve activiteiten weet te ontwikkelen. Daar gaan wij nu niet uitgebreid op in. Wel willen wij onder de aandacht brengen dat de Educatieve dienst van het N.Ph.O. de grenzen van de symfonische muziek regelmatig overschrijdt. Op dit moment bijvoorbeeld met een 'Schoolreis Parijs', een project waarin een zangeres en een accordeonist leerlingen van de eerste drie klassen van het voortgezet onderwijs meenemen naar de bezienswaardigheden van Parijs via liedjes en korte

scènes.

We melden ook dat het N.Ph.O. directe samenwerkingsprojecten met scholen ontwikkelt. Een voorbeeld is het project met het gymnasium Felisenum in Velsen. Een muziekrecensie wedstrijd voor de brugklassers. De Japanse concertmeester van het orkest vertelt op school over zijn werk, een journalist laat zien hoe je een recensie schrijft, er hoort een concertbezoek in Haarlem bij en het schrijven van de recensie. Te beoordelen door een jury vanuit het orkest en de kunstredactie van het Haarlems Dagblad. De concertmeester reikt de prijs uit.

Het N.Ph.O. heeft een eigen circuit van scholen en veel directe contacten.

4.1.1.5. De Ereprijs

Ook de Ereprijs (Ensemble voor eigentijdse muziek) hadden we al via de scholen ontdekt. We noemen de groep hier kort, omdat zij in staat is om resultaten te behalen met jongeren op het toch niet gemakkelijk toegankelijke gebied van de eigentijdse muziek. Intensieve communicatie met leerlingen, de uitdaging van een compositiewedstrijd en de spanning van het horen (en zien) spelen van een eigen compositie door een professioneel muziekensemble zorgen ervoor dat ook eigentijdse muziek kan boeien en beklijven.

Het ensemble heeft veel eigen contacten, maar is ook uitgebreid via de steunfunctie te bereiken. Het ensemble zou graag meer scholen willen bereiken middels samenwerking met muziekscholen.

4.1.1.6. Opera Educatief

Een eigenstandige organisatie onder de vleugels van de Nationale Reisopera. Werkt in bescheiden mate voor het Voortgezet Onderwijs. Opera Educatief werkt bijvoorbeeld actief mee aan de al eerder genoemde manifestatie voor jongeren 'Jongkunst' in Enschede. Ook voert Opera Educatief projecten uit met scholen, waarbij jongeren kennis kunnen maken met opera: een vertelling over het ontstaan van een operavoorstelling, een rondleiding door de ateliers van de Reisopera, een mimevoorstelling. De scholen tekenen zelf in bij Opera Educatief. Het resultaat is in de ogen van Opera Educatief heel positief: de leerlingen zijn enthousiast. Al met al een kunstinstelling met oog voor het belang van educatie, die zelf het aanbod samenstelt. Opera Educatief is sterk gericht op de eigen regio, vooral op Enschede, ook omdat het educatieve programma veruit het best kan worden uitgevoerd in het eigen huis.

4.1.1.7. Het RO-theater

Eén van de grote gesubsidieerde gezelschappen. Het gezelschap heeft zelf een educatief medewerker. Het doel van de educatieve activiteiten heeft materiële aspecten: het RO-theater wil via zijn educatieve activiteiten een theaterervaring meegeven die publiek kweekt voor de toekomst, maar gewoon ook het eerste en tweede balkon vullen. Het reguliere programma van de theatergroep vormt het uitgangspunt. De educatief medewerkster nodigt de vakdocenten van de scholen uit om naar de voorstelling te komen. Daarna kunnen de scholen kiezen tussen:

- een introductieles over het stuk, historisch kader, iets over de interpretatie en de werkwijze van de regisseur etc.
- een theaterproject met drie lessen door dramadocenten over de thematiek van het stuk.

Vervolgens bezoeken de leerlingen de voorstelling.

In principe voert het RO-theater deze projecten uit in het hele land. Via directe contacten met de scholen. Gebleken is dat de projecten vooral aanslaan bij leerlingen van 15 jaar en ouder. Dat strookt echter niet met de subsidievoorwaarden van de gemeente Rotterdam, die eisen dat 1% van de bezoekers van het RO-theater jonger is dan 15 jaar.

Niet een strikt voorbeeld van samenwerking dus, want het RO-theater maakt zelf het aanbod. Wel bereikt het RO-theater de scholieren uitstekend: ongeveer 8000 scholieren bezoeken elk jaar de voorstellingen, dat is 12% van het totale publiek van het RO-theater.

4.1.1.8. Het Muz-theater

De enige jeugdtheatergroep die wij in dit kader hebben benaderd. Het Muz-theater is al jaren actief voor jongeren. De groep onderhoudt zelf intensieve contacten met de scholen. Leerlingen komen kijken naar openbare repetities en het Muz-theater gebruikt hun reacties in het verdere productieproces. Later komen dezelfde leerlingen terug bij de voorstelling. Met sommige scholen heeft het Muz-theater een intensieve samenwerking, bijvoorbeeld met het Vitus College en het Mgr. Zwijsen College in Bussum.

Daarnaast organiseert het Muz-theater de 'Salon'. Bijeenkomsten (met een drankje en een hapje) met docenten in het voortgezet onderwijs, waarin thema's op het gebied van theater en jongeren aan bod komen. Bijvoorbeeld om een antwoord te krijgen op vragen als: hoe bereiken we de jongeren binnen het VBO?; hoe kunnen we de moeilijke groep van twaalf- tot vijftienjarigen boeien?

4.1.1.9. Toneelschuur Haarlem

'Elders breken schouwburgdirecteuren het moede hoofd over hoe ze een jong publiek kunnen binnenlokken, maar de Toneelschuur in Haarlem heeft een eigen promoteam van 40 jonge 'ambassadeurs'. Zij maken andere jongeren enthousiast voor deze schone kunst'. Tot zover een tekst op de brede middenpagina van 'Plug', de uitgaansagenda in magazine-vorm van het Cultureel Jongeren Paspoort in Noord-Holland. De ambassadeurs komen van acht Haarlemse scholen. Zij proberen hun schoolgenoten warm te laten lopen voor voorstellingen in de Toneelschuur door posters op te hangen, artikelen te schrijven in de schoolkrant, flyers uit te delen en andere acties. De ambassadeurs doen meer, bijvoorbeeld meepraten over nog onafgevoerde voorstellingen. De resultaten zijn goed, al liggen die vooralsnog meer op kwalitatief dan op kwantitatief vlak. En de relatie met de Toneelschuur leidt ook tot eigen theateractiviteit: soms maken leerlingen zelf een voorstelling in de Toneelschuur.

De Toneelschuur onderhoudt een geheel eigen relatie met de scholen, ook met de docenten overigens, die nodig zijn om de leerlingen zo nu en dan een steuntje in de rug te geven en die voor continuïteit zorg dragen.

De Toneelschuur vindt een manier om leerlingen aan je te binden en via hen de scholen en de scholieren. De resultaten zijn goed, al liggen die vooralsnog meer op kwalitatief dan op kwantitatief vlak.

4.1.1.10. Carré

De Educatieve Dienst van Carré organiseert jaarlijks met steun van de gemeente Amsterdam zes projecten voor Amsterdamse scholen (leerlingen van 13 - 16 jaar). Een project heeft vier stadia:

1 Docenten van de Hogeschool voor de Kunsten (afdeling docenten drama) geven een

introductioneel op de scholen. Er is veel materiaal, men geeft een brede introductie op theater en deels op de voorstelling zelf.

2 Rondleiding in Carré. Leerlingen komen overal achter de schermen, maken kennis met een groot theater.

3 De voorstelling (gewoon in het avondprogramma, groepen leerlingen komen met docenten).

4 Een verwerkingsles op school: uitwisseling van opgedane indrukken.

Bovendien krijgen de leerlingen een boekje van Mies Bouhuis met een verhaal, dat zich afspeelt in het theater.

Carré noemt de resultaten opmerkelijk. Leerlingen van deelnemende scholen kopen aanmerkelijk meer CJP's dan voorheen (stijging met 60%).

Carré onderhoudt zelf de relatie met de scholen. Er zouden meer scholen dan zes per jaar ontvangen kunnen worden, maar de subsidie van de gemeente strekt niet verder. Het project is relatief duur. De scholen betalen al 25 gulden per leerling en de kosten zijn vele malen hoger. Overigens wil Carré zelf het project graag uitbreiden, ook voor scholen van buiten Amsterdam. Wie heeft het geld er voor?

4.1.1.11. Circus Elleboog

Misschien niet behorend tot de gekende orde van kunstinstituten, maar de inspectie AK/KV heeft Circus Elleboog 'cultureel goedgekeurd', dus wij nemen ze gelegitimeerd op. Circus Elleboog heeft een aantal activiteiten voor scholen: voorstellingen en bijscholingscursussen voor docenten. Wij noemen Circus Elleboog vanwege het indrukwekkende project dat zij uitvoeren samen met het NOVA College, een school voor voortgezet onderwijs die voornamelijk bevolkt wordt door allochtone leerlingen die pas kort in Nederland zijn.

Aan deze leerlingen geeft Circus Elleboog eerst een demonstratieprogramma/les in het gebouw van Elleboog. Geïnteresseerde leerlingen gaan daarna meedoen aan een cyclus van 10 tot twaalf lessen buiten schooltijd (gratis gehaald en gebracht). Dit mondt uit in een voorstelling voor medeleerlingen, docenten, ouders en andere geïnteresseerden. Er zijn ook presentaties in de school zelf (dit jaar zelfs een hele dag). De zeer geïnteresseerden kunnen vervolgens gaan deelnemen aan de 'echte' voorstellingsgroepen van Circus Elleboog en optreden in het hele land. Het aantal is gelimiteerd (dit jaar vijf + een wachtlijst). Omdat de jongeren de contributie niet kunnen opbrengen, verdienen zij hun lidmaatschap zelf, door de medewerkers van Elleboog te helpen bij lesprojecten voor andere groepen allochtone leerlingen. Dat werkt voor alle betrokkenen erg goed. Elleboog zou haar activiteiten op dit terrein graag uitbreiden, maar de middelen reiken niet verder.

4.1.2. Letterkunde

4.1.2.1. De Rode Hoed: School der Poëzie

De Rode Hoed, een accommodatie aan de Keizersgracht in Amsterdam heeft zich de laatste jaren ontwikkeld tot een centrum voor literaire concerten, lezingen en lunchprogramma's met poëzie. Voor de leerlingen van het voortgezet onderwijs ontwikkelde De Rode Hoed een speciaal programma, dat bestaat uit lessen poëzie op school, het samen met de leerlingen maken van een gedichtenbundel met gedichten van de leerlingen en deelname aan de PoëzieRevue. De PoëzieRevue is een professioneel theaterprogramma in de Rode Hoed, waarin een Nederlandse dichter optreedt, een actrice of acteur een collage gedichten brengt, een zanger gedichten zingt

en musici als Polo De Haas en Pierre Courbois optreden. Centraal in het programma staat het optreden van leerlingen die hun gedichten voorlezen. Er is een professionele jury die de gedichten beoordeelt en aan het einde prijzen uitreikt.

De leerlingen zijn enthousiast, jaarlijks zijn er ongeveer 15 revues per jaar, elk voor 200 tot 250 jongeren. Het project is vooral een succes bij VBO-scholen en scholen met veel allochtone leerlingen.

De Rode Hoed doet meer: speciaal ontwikkelde lespakketten, cursussen voor docenten, ontwikkelen van materiaal in het kader van het vak CKV 1. Het project wordt ondersteund door het APS en de Stichting Lezen.

4.1.2.2. Letterkundig Museum

Het Letterkundig Museum heeft het project 'Gaan waar de woorden gaan' voor de scholen voor Voortgezet Onderwijs. Een semi-permanente expositie over onze literatuur vanaf 1750 met speciale museumlessen, speciaal lesmateriaal en een introductiefilm. Bovendien begeleidt het museum speciale exposities met speciale programma's voor de scholen. Een expositie over Jan Wolkers bijvoorbeeld met een serie van 12 lessen voor steeds 50-60 leerlingen. Van de 97 scholen die het project hebben aangevraagd, kwamen er echter maar 17 scholen ook naar de expositie. Men werkt nauw samen met een eigen klankbordgroep van docenten. Voorlopig concentreert het museum zich op de VWO- en HAVO-scholen in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht.

Soms maakt het museum samen met scholen een pakket op maat. Men werkt bijvoorbeeld samen met het Edith Stein College in Den Haag, ook op het gebied van buitenschoolse activiteiten.

Naast de rechtstreekse banden met scholen, zijn er ook contacten via de steunfunctie (Het Koorenhuis).

4.1.3. Bouwkunde

4.1.3.1. Nederlands Architectuurinstituut

Het Nederlands Architectuurinstituut heeft een vast pakket aan educatieve activiteiten. Bij bijzondere tentoonstellingen zoals dit jaar 'Nederland naar School' ontwikkelt het Nederlands Architectuurinstituut speciale lespakketten ook voor het voortgezet onderwijs.

Samen met de Bond van Nederlandse Architecten heeft het Nederlands Architectuurinstituut 'Mijn gebouw wordt zo' uitgegeven. Een boek voor jongeren over architectuur. Het kan gebruikt worden in lessen in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en is samen met docenten en met de SLO ontwikkeld. Een boek met een aantal concrete lesprogramma's, te gebruiken met name bij de beeldende vakken, maar toch geen school(s)boek. Een introductie op de architectuur en tegelijk (via vrijkaarten) een uitnodiging om te komen kijken in het Nederlands Architectuurinstituut.

4.1.4. Beeldende Kunst

Het kunstproduct van de beeldend kunstenaar verschilt nogal van dat van de maker van podiumkunst. Samenwerking tussen beeldend kunstenaars en scholen komen we wel tegen, met name in een aantal gevallen waar nieuwbouw van scholen gepaard gaat met het vervaardigen van een kunstwerk in, aan of in de omgeving van de school. Voor

het overige hebben we weinig samenwerkingsactiviteit gezien tussen scholen en beeldend kunstenaars.

Geen onderdeel van de kunsten heeft zo'n vaste plaats veroverd binnen het onderwijs als de beeldende kunst. Het vak beeldende vorming is op veel scholen een eindexamenvak en aan kunstbeschouwing wordt ook de nodige aandacht besteed. Scholieren komen natuurlijk ook in contact met de producten van beeldende kunstenaars. Dat gebeurt via reizende tentoonstellingen, veelal samengesteld door provinciale tentoonstellingsdiensten. Ook het LOKV verzorgt reizende tentoonstellingen. Voorts komen scholieren in aanraking met beeldende kunst in de musea. Ook centra voor beeldende kunst zoeken naar mogelijkheden om educatieve activiteiten te ontwikkelen voor scholen voor voortgezet onderwijs. 'De Appel' (Amsterdam) heeft dit streven expliciet in de nieuwe beleidsplannen opgenomen en Witte de With (Rotterdam) heeft al enige ervaring opgebouwd.

De Commanderie (Nijmegen) wil jaarlijks samen met de steunfunctie en enkele docenten één van haar tentoonstellingen uitbouwen tot een project voor het voortgezet onderwijs.

4.1.5. Film en Fotografie

Samenwerking tussen filmproducenten en scholen voor voortgezet onderwijs in het kader van een kunsteducatief programma hebben wij niet aangetroffen.

We hebben wel contact gehad met het Nederlands Foto Instituut (NFI). Het instituut heeft in het huidige stadium van ontwikkeling nog geen educatieve activiteiten op het programma staan.

4.2. Cultureel Erfgoed

4.2.1. Musea

De meeste voorbeelden van vormen van samenwerking tussen scholen voor voortgezet onderwijs en kunstinstellingen vonden we via de lijn van de regionale steunfunctie kunstzinnige vorming. Opmerkelijk was dat musea daar niet of nauwelijks bij betrokken waren. Slechts in één gesprek werden we verwezen naar het Kröller-Müller Museum. Kennelijk vormen de musea niet het eerste aandachtsterrein voor de steunfunctie-instellingen.

In ons aanvullende onderzoek hebben we gekeken of we via de musea voorbeelden op het spoor komen. We hebben contact gehad met vertegenwoordigers van de sectie educatieve diensten van de Nederlandse Museumvereniging en met diverse afzonderlijke musea.

Dat leverde een algemeen beeld op. Veel musea zijn natuurlijk van oudsher vertrouwd met het ontwikkelen van educatief materiaal, maar dat is meestal gericht op het basisonderwijs. Het voortgezet onderwijs is een relatief nieuw aandachtsgebied. Die interesse is niet toevallig: de aanleiding ligt enerzijds in de ingrijpende veranderingen die inhoud en organisatie van het voortgezet onderwijs ondergaan. Anderzijds worden aan musea ook andere eisen gesteld: het bereiken van voldoende aantallen bezoekers speelt een grotere rol. 'Hoe de leerlingen van het voortgezet onderwijs binnen de muren van het museum te krijgen?' Het is een vraag die veel musea bezig houdt, want het blijkt geen gemakkelijk opgave. Ze worden o.a. geconfronteerd met problemen die

scholen hebben op financieel gebied: vervoer naar en van het museum is kostbaar . Bovendien kampen scholen met roostertechnische problemen: museumbezoek inpassen in het lesrooster is een ingewikkelde aangelegenheid. Musea die op zichzelf of in samenwerking met andere instellingen een 'dag- of dagdeelvullend' programma kunnen bieden, krijgen vooral veel 'schoolreisjes'.

4.2.1.1. De Museumwijzer voor het onderwijs

Wij hebben op onze zoektocht naar voorbeelden van goede praktijk van samenwerking de 'Museumwijzer voor het onderwijs' geraadpleegd. Een CD-rom die ontwikkeld is in opdracht van en in samenwerking met de Stichting Wetenschap en Techniek Nederland, voorheen PWT (Publiek Wetenschap Techniek) te Utrecht, door Educaplan B.V. Het initiatief daartoe is gekomen van de initiatiefgroep Musea en Onderwijs van PWT, een groep bestaande uit vertegenwoordigers van het PTT-Museum, het Universiteitsmuseum Utrecht, de Universiteit Twente en de Stuurgroep Profiel Tweede Fase. Zij constateerden dat het onderwijs en de musea in beweging en in elkaar geïnteresseerd zijn. 'De tijd is rijp om ze nader tot elkaar te brengen'. Een eerste stap was het uitbrengen van de 'Museumwijzer' een interactieve database waarin het aanbod voor het onderwijs staat van ruim 200 musea. Na het opgeven van de zoekcriteria voortgezet onderwijs en de vakgebieden sociaal cultureel en regionaal blijven er 62 musea over. Met enkele zochten we contact, overigens hebben wij ook gesproken met een paar vertegenwoordigers van musea die niet op de 'Museumwijzer' te vinden zijn.

4.2.1.2. Kröller-Müller Museum, Otterlo

Sinds juli 1994 werkt het Kröller-Müller Museum als een zelfstandige stichting. Het ministerie van OC&W is de belangrijkste subsidiënt. In het jaarverslag 1995 meldt het museum de ontwikkeling van een gedifferentieerd educatief aanbod als speerpunt te beschouwen voor 1996 en volgende jaren. Helaas heeft het museum de plannen in de ijskast moeten zetten; de Raad voor Cultuur heeft op de educatieve plannen niet gunstig gereageerd.

Het Kröller-Müller Museum behoort tot de categorie 'schoolreisjes' musea; per jaar bezoeken 40.000 scholieren (basis- en voortgezet onderwijs) in groepsverband het museum. Er zijn contacten met de SKV Veluwe over de mogelijke ontwikkeling van nieuwe educatieve trajecten voor het voortgezet onderwijs. Het museum mist adequate ruimte om leerlingen in groepsverband te ontvangen, en wil zich met name concentreren op fantastisch materiaal (à la 'Hoe laat begint het schilderen' van Jord den Hollander) dat naar de scholen kan om een bezoek voor te bereiden. De plannen zijn echter nog prematuur, de financiering een probleem.

Het museum krijgt veel leerlingen binnen zijn poorten en hecht belang aan een gedifferentieerd educatief aanbod.

4.2.1.3. Industrion, Kerkrade

Industrion is een nieuw museum voor industrie en samenleving. De provincie Limburg is als initiatiefnemer de voornaamste subsidiegever. Het museum hoopt april 1998 officieel de deuren te openen. De folder nodigt uit tot ontdekken en beleven. 'Het Industrion is geen kijkmuseum, maar een educatief -beleef-, speel- en doe-museum. Wij zetten uw leerlingen in de schoenen van Jules Verne.'

We zijn ons ervan bewust dat we een brede interpretatie van het begrip cultuur hanteerden toen we dit museum in ons onderzoekje betrokken. Het leek ons toch

interessant om ons licht op te steken bij een museum dat zich zo afficheert met zijn educatieve functie.

Het museum is nog in oprichting, het educatieve programma nog in ontwikkeling. Daarbij speelt de Onderwijs Begeleidings Dienst een belangrijke rol. Scholen zijn niet direct betrokken bij deze ontwikkelfase. Tot nu toe is vooral materiaal ontwikkeld voor het basisonderwijs en, in mindere mate, voor de basisvorming. Na de ontwikkelfase worden scholen benaderd om 'proef te draaien'. Daarna vindt op grond van de dan opgedane ervaringen de benodigde afstemming en aanpassing plaats.

4.2.1.4. Catharijneconvent, Utrecht

Het Museum Catharijneconvent is gehuisvest in een 15de-eeuws kloostergebouw en presenteert de geschiedenis van de christelijke cultuur in Nederland. We kregen van een vertegenwoordiger van het PMVO (Proces Management Voortgezet Onderwijs) de tip dat het Catharijneconvent samen met andere musea (wellicht het Centraal Museum en het Universiteitsmuseum), de Universiteit en het IFLO (lerarenopleiding) aan een serie programma's voor het voortgezet onderwijs werkt. Het samenwerkingsverband, waar misschien ook de Schouwburg in betrokken wordt, richt zich op de nieuwe CKV-programma's voor de bovenbouw. De educatief medewerker is vooralsnog terughoudend met het verstrekken van informatie omdat het zich allemaal nog in een heel pril stadium bevindt. Voor zover bekend zijn er (nog) geen plannen om de scholen direct bij de voorbereiding te betrekken. Opvallend is dat het Catharijneconvent zich, ondanks het feit dat het een landelijk museum is, helemaal concentreert op scholen in en om Utrecht. De reden daarvoor, aldus het museum, ligt in het feit dat scholen van verder weg nauwelijks naar het museum komen in verband met hoge (reis)kosten.

Het Catharijneconvent geeft een brochure uit 'Educatie Museum Catharijneconvent 1997-1998' waarin het reguliere aanbod wordt beschreven (met veel vouwbladen en kijkroutes), maar ook een aantal nieuwe projecten met de aankondiging dat ze in de loop van 1997 en 1998 gerealiseerd zullen zijn.

4.2.1.5. Museum Kempenland, Eindhoven

Museum Kempenland presenteert een kunst- en cultuurhistorische collectie voorwerpen uit de stad Eindhoven, er zijn archeologische vondsten, schilderijen, tekeningen, prenten, beeldhouwwerken, tinnen voorwerpen, klokken en devotionalia. In overleg/samenwerking met scholen voor voortgezet onderwijs heeft het museum een aantal projecten ontwikkeld. Uitgangspunt daarbij: het museum verzorgt een aantal introductielessen op scholen, daarna brengen de leerlingen een of meerdere bezoeken aan het museum. De directeur van Museum Kempenland is over het verloop gedesillusioneerd; de introductielessen werden gretig afgenomen, het 'tegenbezoek' aan het museum schoot er in veel gevallen bij in. Nog steeds is Museum Kempenland van goede wil: de Museumwijzer geeft aan bij de onder- en bovenbouw voortgezet onderwijs 'samenwerking met (vak)docenten'. Er is, aldus de directeur, nog geen gebruik van gemaakt.

4.2.1.6. Jan Cunen Centrum, Oss

Kinderen die in Oss wonen, hebben een goede kans om gedurende hun hele schoolcarrière ieder jaar het museum te bezoeken. Het Jan Cunen Centrum streeft ernaar kinderen te ontvangen in schoolverband vanaf de kleuterleeftijd (eerste groepen basisonderwijs) tot en met de eindexamenklassen voortgezet onderwijs. Al vanaf 1980

presenteert het Jan Cunen Centrum interessante tentoonstellingen speciaal gericht op het onderwijs. Kunsteducatie staat hoog in het vaandel en het is niet voor niets dat dit museum daarvoor al drie keer is onderscheiden met verschillende prijzen. Het afgelopen jaar heeft het Jan Cunen Centrum zich met name gericht op het versterken van het beleid voor het voortgezet onderwijs. Er is een direct contact met de vakdocenten, tot nu toe vooral HAVO/VWO. Elk jaar is er een nieuw aanbod, gekoppeld aan wisselexposities.

Het komend jaar start een nieuw project 'Kunst in de school', dat samen met het Trias College, een scholengemeenschap voor VBO, is ontwikkeld. Onderdeel van het project is dat de kunst letterlijk in school zal worden geëxposeerd. Daar zal ter plekke op verschillende manieren aandacht worden besteed aan de tentoongestelde kunstwerken. Daarna zullen de leerlingen in groepjes het museum bezoeken. Het museum ondergaat momenteel een verbouwing. Als die voltooid is hoopt het Jan Cunen Centrum de scholen van Oss en omgeving kunsteducatie te bieden via een vaste structuur. Voor de basisscholen betekent dat een programma dat in een bepaalde opbouw de leerlingen door de jaren heen leert 'kijken naar'. Voor leerlingen van het voortgezet onderwijs van 13 t/m 18 jaar worden wisselexposities samengesteld die zo zullen zijn ingericht dat ze de leerlingen die al op de basisschool zijn voorzien van de nodige bagage, een betere kennismaking bieden met alle facetten van beeldende kunst. De kinderen uit Oss blijven ondertussen overigens niet verstoken van een kennismaking met andere disciplines. Daar zorgen met het Jan Cunen Centrum ook de andere lokale instellingen voor via het zogenaamde 'Kunstmenu'. Gaan de kinderen jaarlijks naar het museum, gedurende hun schooljaren komen zij ook minimaal één maal in contact met de Muziekschool, het Creativiteitscentrum, het Theater en de Bibliotheek. De instellingen hebben in samenwerkingsverband het Kunstmenu ontwikkeld. Het Cunen Centrum speelt daarin een belangrijke rol en de gemeente ondersteunt het programma. In Oss maakt men geen gebruik van de Brabantse steunfunctie instelling BISK.

4.2.1.7. Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam

Een opvallende actie van de gezamenlijke Rotterdamse musea: ter gelegenheid van de Nationale Onderwijs Tentoonstelling 1997 hebben zij zich voor de eerste keer gezamenlijk gepresenteerd in de vorm van de 'Rotterdamse Museumkrant, educatief aanbod'. Er waren tien deelnemende musea: Museum voor Volkenkunde, Maritiem Buitenmuseum Leuvehaven, Maritiem Museum 'Prins Hendrik', Historisch Museum Rotterdam, Museum Boymans Van Beuningen, Natuurmuseum Rotterdam, Nederlands Architectuurinstituut, Belasting & Douane Museum, Mariniersmuseum en het Nationaal Schoolmuseum.

In het krantje vinden we veel van de bekende rondleidingen, speurtochten, te huren lesprogramma's e.d. Voor het basisonderwijs is er meer dan voor het voortgezet onderwijs. Hier treffen we nogal eens de notie 'het educatieve programma is in ontwikkeling'.

Voor de basisvorming heeft Museum Boymans Van Beuningen de Kijkwijzer samengesteld: een boekje waarmee leerlingen zelfstandig 15 topstukken in het museum kunnen bekijken. Er is veel belangstelling voor. Het museum speelt regelmatig in op eindexamenthema's voortgezet onderwijs, de thema's worden aanschouwelijk gemaakt in projecten of exposities.

Voor de scholen die met de ARTI-methode werken zijn er hierop aansluitende rondleidingen. Op de internet-site die in ontwikkeling is, staat met name het onderwijs centraal. En tenslotte is er in verband met het nieuwe vak CKV een studiehoeft in het museum ingericht waar leerlingen voortgezet onderwijs informatie kunnen opzoeken

en verzamelen.

Over alles wat in Museum Boymans Van Beuningen voor scholen ontwikkeld wordt is intensief overleg met docenten. De feedback vanuit het onderwijs is buitengewoon belangrijk, volgens onze informant zelf onmisbaar, om tot goed materiaal te komen. Het museum onderhoudt veel directe contacten met scholen, maar ook met de SKVR.

4.2.1.8. Rijksmuseum, Amsterdam

Natuurlijk heeft het Rijksmuseum Amsterdam de beschikking over de nodige educatieve materialen. Het museum onderhoudt geen specifieke samenwerkingsrelaties met bijvoorbeeld een aantal Amsterdam scholen. Het museum rekent het tot zijn landelijke taak om materiaal te ontwikkelen dat gebruikt kan worden op alle scholen door het hele land en geeft daar ook prioriteit aan. Het museum ontvangt veel leerlingenbezoek, dikwijls als onderdeel van een schoolreisje of werkweek.

Nu een nieuw schoolvak zijn intrede zal doen in het voortgezet onderwijs (CKV1) is het museum bezig daar nieuw materiaal voor te ontwikkelen. In de zomer 1998 zal het beschikbaar zijn. 'De Gouden Eeuw' is een CKV-thema dat het Rijksmuseum aan het uitwerken is: een lespakket met boekjes, suggesties, voorbeelden en excursietips. Het hoofdthema krijgt een onderverdeling in subthema's door leerlingen individueel of in kleine groepjes, zelfstandig te onderzoeken.

Leerlingen kunnen volop informatie verzamelen. Er zijn folders, boeken, tijdschriften en sinds juni 1997 is er ARIA, een interactief computersysteem met een enorme hoeveelheid informatie over de collectie van het Rijksmuseum.

4.2.1.9. Frans Halsmuseum e.a., Haarlem

Een interessant initiatief kwamen we op het spoor in Haarlem. Diverse instituties en scholen vormen de 'CKV-groep Haarlem', zij werken samen bij de ontwikkelingen rondom het nieuwe vak. De volgende culturele instellingen doen mee: het Teylers Museum, het oudste museum van Nederland, met verzamelingen op het gebied van kunst en wetenschap; de Archiefdienst voor Kennemerland, een samenwerkingsverband tussen Gemeentearchief Haarlem en Gemeentearchief Velsen; de Stadsbibliotheek Haarlem, inmiddels ruim 400 jaar oud; Historisch Museum Zuid-Kennemerland, en het Frans Halsmuseum. Zij borduren voort op een project uit 1995 - toen de stad Haarlem 750 jaar bestond - en zij in samenwerkingsverband een groot educatief computerspel realiseerden waaraan alle Haarlemse leerlingen uit klas 1, 2 en 3 van het voortgezet onderwijs hebben deelgenomen. Een aantal scholen nam ook deel aan het samenwerkingsverband.

De instellingen zien nu een toekomst voor zich waar leerlingen in het studiehuis of thuis bijvoorbeeld via internet de weg vinden naar de culturele instellingen. De leerlingen worden digitale bezoekers, die via de computer als het ware kunnen rondwandelen in de instelling van hun keuze. Het Frans Halsmuseum is enthousiast over de plannen, een enthousiasme dat wordt gedeeld met betrokken scholen als het Linnaeus College en het Menno College. Helaas hapert de voortgang enigszins wegens financiële problemen. Voor een 'echt' bezoek aan het Frans Halsmuseum in klasverband zijn er rondleidingen, lesboekjes en educatieve programma's. Bij grote of bijzondere tentoonstellingen worden lespakketten gemaakt en voor docenten uit zowel basis- als voortgezet onderwijs organiseert het museum de zogenaamde 'museumzaterdagen voor docenten'. Voor scholen die werken met de ARTI-methode is vooraf uitgebreid contact om een programmaatje op maat te maken voor een

rondleiding die nauw aansluit bij wat er tot dan toe in de lessen is behandeld. Het Jan van Scorelcollege uit Alkmaar kon daar als eerste school van profiteren.

4.2.1.10. Zuiderzeemuseum, Enkhuizen

Het museum bestaat uit een buiten- en een binnenmuseum. Het buitengedeelte geeft in woningen, winkels, werkplaatsen e.d. een beeld van het wonen en werken in de periode 1880 - 1932, vóór de Afsluitdijk een feit was. In het binnenmuseum staat de Zuiderzeegeschiedenis centraal. Het museum heeft een aantal educatieve programma's vooral voor basisonderwijs en onderbouw voortgezet onderwijs. Leerlingen bezoeken het museum vooral in schoolreisjesverband: de combinatie stoomtram, Enkhuizen stad, een boottochtje, Zuiderzeemuseum leent zich daar goed voor.

Het museum moet het dus vooral hebben van incidentele contacten. Het onderhoudt geen vaste relaties met scholen en heeft geen 'eigen' educator in dienst. Wel is het een van de deelnemers aan het pilot-project dat in Noord-Holland met rijkssubsidie is gestart waar ook provinciale instellingen aan deelnemen. Ten tijde van het onderzoek was het nog te vroeg om iets over de resultaten te kunnen zeggen.

4.4.2. Monumenten

4.4.2.1. Stichting Nationaal Contact Monumenten/ Rijksdienst voor de monumentenzorg

Beide bovengenoemde organisaties zetten zich actief in om het project 'Scholen adopteren monumenten' een grotere bekendheid en een landelijke spreiding te geven. 'Scholen adopteren monumenten' is een Europees project dat in 1994 startte in twaalf steden in Europa. In Nederland doen twee Amsterdamse scholen mee, waaronder het Hervormd Lyceum Zuid, dat maar liefst het rijksmonument Vondelpark adopteerde. Het monument fungeert als 'kapstok' voor vakken als aardrijkskunde, geschiedenis, tekenen, techniek e.d. Tussen school en monument groeit een band die er toe kan bijdragen dat leerlingen de geschiedenis van hun eigen omgeving beter leren kennen en daarmee ook het heden beter kunnen begrijpen.

Voor 1997 staan er al verschillende evenementen op het programma die mede zullen worden aangegrepen om het project te promoten. Zo vonden er in juni studiedagen plaats voor monumentenorganisaties en voor het onderwijs. Tijdens de 'Eurotop', die in Amsterdam heeft plaatsgevonden, gingen kinderen uit de diverse aan het project deelnemende Europese steden samen met de regeringsleiders op de foto.

De elfde Open Monumentendag van zaterdag 13 september 1997 had als thema: 'Monumentale schoolgebouwen'. Natuurlijk hoopt de Stichting Open Monumentendag daarmee scholen bewust te maken van de mogelijkheden die het cultureel erfgoed aan het onderwijs te bieden heeft. Bovendien is er een handleiding in voorbereiding die naar alle scholen gezonden zal worden. Geen kant en klaar lespakket, maar een handreiking waarmee scholen, gemeenten en lokale monumentenorganisaties zelf aan de slag kunnen om een adoptie tot stand te brengen en om aan die adoptie verder inhoud te kunnen geven.

Hoofdstuk 5

Conclusies

5.1. Werken met voorbeelden, een goede weg?

Een eerste belangrijke vraag in dit onderzoek was of het overdragen van informatie via concrete voorbeelden van belang geacht wordt door de primaire doelgroepen van het project: de scholen en de kunstinstellingen. Wij hebben hen dat gevraagd en hebben tevens gekeken in hoeverre ook anderen als bestuurders, ambtenaren en steunfunctie-instellingen baat hebben bij een concrete presentatie van goede voorbeelden.

5.1.1. De scholen

Positief zijn de reacties van de scholen zelf. We hebben in het kader van dit onderzoek met flink wat scholen contact gehad en we merkten in de contacten dat het Platform bij die scholen een positieve naam heeft opgebouwd. Ze reageren enthousiast op plannen om hun voorbeelden te presenteren en tegelijk met andere voorbeelden kennis te maken.

- Zonder uitzondering zeggen de scholen dat een presentatie van goed overdraagbare voorbeelden voor hen aantrekkelijk is. Ze willen kennis nemen van voorbeelden van anderen, liefst zo praktisch mogelijk, omdat zij denken daar concreet iets mee te kunnen doen in de situatie van de eigen school.
Aantrekkelijk is een presentatie via een minimum aan papier en een maximum aan andere communicatievormen. Schoolleiders en leraren zeggen dat plezierig te vinden. Zij worstelen zich jaar in jaar uit voortdurend door stapels papier die hen handreikingen, tips en voorschriften verschaffen voor steeds weer een nieuwe ontwikkelingsfase in het onderwijs. De kracht van andere communicatiemiddelen en de directe manier om van gedachten te kunnen wisselen is voor hen aantrekkelijk. Zij moeten wel wat mee naar huis kunnen nemen, korte informatie: namen, adressen, telefoonnummers, verwijzingen en korte beschrijvingen ter herinnering.
- Veel scholen zeggen heel graag te willen meewerken als presentator van de voorbeelden die zij zelf hebben aan te bieden. Zij geven aan daarbij zelf een belang te hebben. De motieven lopen uiteen:
 - Versterking van de positie van de kunsteducatie binnen de school zelf.
 - Profilering van de school naar derden (van overheden tot kandidaat-leerlingen) als een 'schoolvoorbeeld' van goede praktijk van kunst- en cultuureducatie.
 - Jezelf moeten presenteren als goede aanleiding om weer eens kritisch te kijken naar de kwaliteit van je eigen werk. Een presentatie leidt tot zelfevaluatie en reflexie.

- Het was ook in 1995 tijdens de manifestatie 'Kunsteducatie, 't Spant erom' al een ervaring dat de scholen enthousiast meewerken en hun beste beentje voor zetten.

5.1.2. De kunstinstellingen

Kunstinstellingen zijn op zoek naar goede manieren om in contact te komen met scholen. Er zijn, zoals gezegd, kunstinstellingen die de weg van de steunfunctie (nog) niet willen of kunnen bewandelen. Het Platform heeft de ervaring dat meer dan eens kunstinstellingen en kunstenaars vragen hoe de scholen te benaderen.

Het is goed mogelijk om over een dergelijk onderwerp conferenties, symposia of workshops te houden en dat zal ongetwijfeld gebeuren. Een probleem bij dergelijke bijeenkomsten is vaak dat de deelnemers wel over de scholen maar bijna nooit mét de scholen praten.

Het voordeel van een presentatie via voorbeelden van goede praktijk is dat geïnteresseerde kunstinstellingen direct in contact treden met vertegenwoordigers van scholen en ook met collega-kunstinstellingen. Zij zien de voorbeelden van anderen en kunnen daar concreet vanuit hun eigen invalshoek op ingaan, hun ervaringen toetsen aan vertegenwoordigers van scholen en daarmee hun voordeel doen bij het opbouwen van (nieuwe) vormen van samenwerking.

Het is evident dat kunstinstellingen hard nodig zijn bij de presentaties van de voorbeelden. Wij hebben echter in de tweede fase van het onderzoek ontdekt dat veel kunstinstellingen, vooral de kleinere en zeker ook de musea, zeggen ook een direct eigen belang hebben bij een presentatie tijdens een dergelijke manifestatie. Dat geldt niet voor alle kunstinstellingen. Sommige hebben een beperkte capaciteit voor het werken met scholen en kunnen niet met veel meer scholen samenwerken dan zij nu al doen. Andere zijn door subsidievoorwaarden begrensd: zij begeven zich binnen een beperkte regio met hun educatieve activiteiten en kunnen of willen niets met scholen die daar buiten vallen.

De kunstinstellingen hebben zeker iets te bieden. De diversiteit aan voorbeelden die wij bij de kunstinstellingen aantreffen, is groot. Uit een steekproef kunnen we geen algemene conclusies trekken, maar het zijn toch vooral de kleinere kunstinstellingen die op een eigen en inventieve wijze contact zoeken met de scholen. Wat ook opvalt is dat vooral veel musea nog zoeken naar goede samenwerkingsvormen met de scholen. Het feit dat op dit moment intensief gewerkt wordt aan het ontwikkelen van een aanbod voor het vak CKV voor de tweede fase inspireert musea om zich intensiever en systematischer met het voortgezet onderwijs bezig te houden. Enkele musea springen er uit. Die hebben uitstekende wegen gevonden om samen te werken met het voortgezet onderwijs.

Van belang is dat er enkele kunstinstellingen zijn die in staat zijn om goede voorbeelden te tonen van hun samenwerking met VBO-scholen en scholen met veel allochtone leerlingen. Voor veel kunstinstellingen blijft het VBO moeilijk bereikbaar.

5.1.3. Bestuurders en ambtenaren

Voor bestuurders en ambtenaren is een voorbeeldenpresentatie interessant op het moment dat er voorbeelden te zien zijn waarin sprake is van een meer structurele aanpak van de samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen. Uitgerekend het type voorbeelden dat (zie hoofdstuk 3) minder geschikt is als voorbeeld voor de

afzonderlijke scholen en kunstinstellingen is uitstekend geschikt voor bestuurders en ambtenaren.

5.1.4. Steunpunten

We gaan apart in op de steunpunten. Deze zijn vanuit hun taakstelling al per definitie geïnteresseerd, een deel van hen heeft daarbij het argument dat zij pas kort een opdracht hebben die zich ook uitstrekt in de richting van het voortgezet onderwijs. Iets anders is dat een presentatie niet uitdrukkelijk de steunfunctie-instellingen als doel heeft. Deze instellingen hebben een eigen organisatie, die uitstekend in staat is om onderlinge uitwisseling van informatie te verzorgen. Dat gebeurt ook regelmatig. Zo heeft het LOS voor 1997 in samenwerking met het LOKV het initiatief genomen tot een onderlinge uitwisselingsmarkt van projecten.

5.1.5. Conclusie: werken met voorbeelden!

Wij concluderen dat de methode van werken via voorbeelden een goede weg is:

1. De eerste doelgroep, de scholen zijn er enthousiast over;
2. Voor de kunstinstellingen ontstaat een goede kans om met scholen in contact te komen en veel van hen willen dat graag;
3. Voorbeelden die de culturele infrastructuur verstevigen zijn interessant voor bestuurders en ambtenaren.

Wij concluderen bovendien dat de methode van werken via voorbeelden een duidelijk aanvulling vormt op de bestaande praktijk. Andere instellingen, die een taak hebben in het bevorderen van samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen bewandelen deze weg niet. Met name landelijke instellingen vragen zich af of scholen niet te veel zouden worden opgescheept met een serie leuke ideeën, maar dat scholen met die ideeën niet echt verder zullen komen, als daar niet een goede begeleiding op volgt.

5.2. Kwantiteit, kwaliteit en diversiteit

5.2.1. Kwantiteit

Het is mogelijk een behoorlijk aantal voorbeelden van goede samenwerkingspraktijk te vinden. In dit rapport zijn enkele tientallen voorbeelden beschreven en we hebben nog een aantal verwijzingen beschikbaar die we niet hebben nagetrokken, omdat dat in het kader van deze feasibility study niet noodzakelijk was. Van een overvloed is geen sprake. In sommige regio's (zoals Noord Nederland) is het aanbod aan goede voorbeelden op dit moment nog beperkt.

5.2.2. Kwaliteit

Een kwalitatief goed voorbeeld is een voorbeeld dat goed bruikbaar is voor anderen en overdraagbaar aan anderen. Het gaat daarbij niet om de beste scholen en kunstinstellingen van Nederland maar om de hanteerbaarheid van voorbeelden voor

de gemiddelde school en de gemiddelde kunstinstelling. Uitgaande van dit criterium is de kwaliteit van de voorbeelden goed te noemen. We zijn veel voorbeelden tegengekomen waarvan een school of een kunstinstelling kan vaststellen, dat zij met die voorbeelden in eigen kring aan de slag kunnen.

5.2.3. Diversiteit

Bekijken we het onderscheid in karakter van de verschillende voorbeelden, zoals wij dat in hoofdstuk 3 hebben gemaakt, dan kunnen we stellen dat er veel voorbeelden te vinden zijn in de eerste categorie, dus goed overdraagbaar van school naar school. In de tweede categorie, waar de voorbeelden komen, waarmee scholen en ook de kunstinstellingen misschien wat minder direct uit de voeten kunnen, maar bestuurders en ambtenaren weer wel, zal het aantal bescheiden blijven.

Ook bij de kunstinstellingen is er een behoorlijke mate van diversiteit in de voorbeelden. Op veel verschillende terreinen van kunst en cultuur hebben we voorbeelden kunnen vinden, zoals blijkt uit de beschrijving in hoofdstuk 4. Een enkel terrein blijft daarbij nog wat achter, maar over het algemeen kunnen we zeggen dat er sprake is van een redelijke spreiding over de onderscheiden disciplines.

Ook op andere gronden concluderen wij dat er sprake is van diversiteit in de voorbeelden.

Scholen die op zoek zijn naar een éénmalige culturele manifestatie kunnen ideeën opdoen, maar ook de scholen die zoeken naar een structurele aanpak. Er zijn voorbeelden voor verschillende schooltypen, voor scholen uit de grote stad en voor scholen uit kleinere gemeenten. Er zijn goede voorbeelden voor de meer initiatiefrijke scholen en ook voor de scholen die graag inhaken op een bestaand aanbod. Dat geldt ook voor de kunstinstellingen. De kleine producenten vinden mogelijkheden op hun schaal en de grote instellingen vinden die eveneens. De grote accommodaties en musea kunnen zich aan de hand van de beschikbare voorbeelden laten inspireren, maar de kleinere ook. Er zijn vormen van langdurige samenwerking naast vormen van éénmalige activiteiten. Sommige kunstinstellingen brengen een ruime ervaring in, andere staan nog aan het begin.

5.2.4. Conclusie: voldoende kwantiteit, kwaliteit en diversiteit

Onze conclusie is dat er een redelijke hoeveelheid aan voorbeelden beschikbaar is. De kwaliteit, afgemeten aan de mate van overdraagbaarheid is goed. Er is een ruime diversiteit aan voorbeelden.

5.3. Slotconclusie

De vraag die ons werd voorgelegd was: is het haalbaar een manifestatie te organiseren voor scholen, kunstinstellingen en andere geïnteresseerden waarin goede voorbeelden van samenwerking tussen scholen en kunstinstellingen als inspiratiebron kunnen dienen voor een verdere ontwikkeling en een bredere verspreiding van die samenwerkingspraktijk?

Onze conclusie is dat juist een manifestatie waarin de goede voorbeelden concreet te zien zijn en deze voorbeelden ook direct kunnen worden toegelicht zeker voor de scholen en voor veel kunstinstellingen een aantrekkelijke vorm is.

Bijlage

alfabetische adreslijst van de in dit rapport genoemde scholen en instellingen

BISK
Geldropseweg 34
5611 SJ Eindhoven
040 - 212 63 00

Carré
Amstel 115-125
1018 EM Amsterdam
020 - 622 61 77

Catharijneconvent
postbus 8518
3503 RM Utrecht
030 - 231 38 35

Museum Kempenland
St-Anthoniusstraat 5-7
5616 RT Eindhoven
040 - 252 90 93

Centr. voor Amateurkunst Noord-
Brabant
postbus 606
5000 AP Tilburg
013 - 536 39 36

Centrum voor de Kunsten
postbus 812
5600 AV Eindhoven
040 - 216 32 63

Circustheater Elleboog
Passeerdersgracht 32
1016 XH Amsterdam
020 - 623 53 26

Concordia Kunst en Cultuur
Oude Markt 26
7511 GB Enschede
053 - 430 09 99

Da Vinci College
Flevostraat 247
1442 PX Purmerend
0299 - 43 17 11

Dansend Hart
postbus 12019
3501 AA Utrecht
030 - 232 83 85

Dr. Hub van Doorneschool
Haspelweg 11
5751 JH Deurne
0493 - 31 00 25

Folklore in School
Kloveniersburgwal 87
1011 KA Amsterdam
020 - 623 91 12

Frans Halsmuseum
Groot Heiligland 62
2001 DJ Haarlem
023 - 516 42 00

Gerrit van der Veen, SG
Gerrit van der Veenstraat 99
1077 DT Amsterdam
020 - 679 99 05

Heemgaard, SG de
Heemraden 125
7329 BZ Apeldoorn
055 - 54 21 10

Herman Jordan Lyceum
Jordanlaan 3
3706 TE Zeist
030 - 695 47 08

Het Streek
postbus 460
6710 BL Ede
0318 - 63 25 05

Industrion
postbus 164
6460 AD Kerkrade
045 - 545 27 00

Introdans
Vijfzinnenstraat 80
6811 LN Arnhem
026 - 351 21 11

Jan Cunencentrum
Molenstraat 65
5341 GC Oss
0412 - 62 93 28

Jan van Brabant, GS
Molenstraat 191
5701 KD Helmond
0492 - 52 22 87

Kröller-Müller Museum
postbus 1
6730 AA Otterlo
0318 - 59 12 41

Kunst en Cultuur Overijssel
Jacob Catsstraat 25
8023 AE Zwolle
038 - 453 75 27

Kunstgebouw
Broekmolenweg 16
2289 BE Rijswijk
015 - 215 45 15

Kunstweb
postbus 3390
1001 AD Amsterdam
020 - 626 30 10

Letterkundig Museum
Prinses Irenepad 10
2595 BG Den Haag
070 - 347 11 14

Lingecollege
postbus 584
4000 AN Tiel
0344 - 61 63 49

Mariënborg Arnhem
zie: SSKVG regio midden-oost

Museum Boymans van Beuningen
postbus 2277
3000 AZ Rotterdam
010 - 441 94 00
Muziekensemble Ereprijs
Kanaalweg 12
6961 LW Eerbeek
0313 - 65 39 98

MUZtheater
postbus 1119
1400 BC Bussum
035 - 693 61 70

N.C.M.
St-Antoniesbreestraat 69
1011 HB Amsterdam
020 - 627 77 06

Nederlands Foto Instituut
Witte de Withstraat 63
3012 BN Rotterdam
010 - 233 07 88

Nederlands Architectuurinstituut
Museumpark 25
3015 CB Rotterdam
010 - 440 12 00

Nijm. Museum Commanderie van St-Jan
Franse Plaats 3
6511 VS Nijmegen
024 - 322 91 93

Noordhollands Philh. Orkest
Klokhuisplein 2a
2011 HK Haarlem
023 - 531 92 48

Opera Educatief
postbus 1321
7500 BH Enschede
053 - 487 85 00

Philips van Horne SG
postbus 190
6000 AD Weert
0495 - 52 18 11

SSKVG regio zuid
Kopseweg 5
6522 KB Nijmegen
024 - 360 26 00

Reggesteyn, Chr. SG
postbus 120
7440 AC Nijverdal
0548 - 61 21 66

St-Joriscollege
Roostenlaan 296
5644 BS Eindhoven
040 - 211 60 90

Rijksmuseum
postbus 74888
1070 DN Amsterdam
020 - 673 21 21

Stichting Vrije Uren
Dr. Schaepmanstraat 49
6004 AD Weert
0495 - 53 36 65

RO-Theater
Willem Boothlaan 8
3012 VJ Rotterdam
010 - 404 68 88

Strabrechtcollege
Schepenenstraat 21
5663 ET Geldrop
040 - 285 46 10

Rode Hoed, de
Keizersgracht 102
1015 CV Amsterdam
020 - 638 56 06

Toneelschuur Haarlem
Smedestraat 23
2011 RE Haarlem
023 - 532 84 50

RSKV Gelders Rivierengebied
zie: SSKVG regio zuid

TS Jonkerbosch
Hatertseweg 400
6533 GV Nijmegen
024 - 355 06 79

RSKV Nijmegen
zie: SSKVG regio zuid

Veenlandencollege
Diamant 9
3641 XR Mijdrecht
0247 - 28 34 59

SKV Veluwe
zie: SSKVG regio noord

SKV Gelderse Vallei
zie: SSKVG regio noord

Willem II College
Tatraweg 80
5022 DS Tilburg
013 - 534 66 31

SSKVG regio midden-oost
postbus 225
7000 AE Doetinchem
0314 - 36 05 60

Zuiderzeemuseum
postbus 42
1600 AA Enkhuizen
0228 - 35 11 11

SSKVG regio noord
Nieuwstraat 295
7311 BP Apeldoorn
055 - 522 08 70

colofon

© 1997 Platform Kunsteducatie Voortgezet Onderwijs
onderzoek en verslag:
R&H, projecten en adviezen op het gebied van kunst en cultuur
Prinses Marijkelaan 2
3583 XA Utrecht
tel. 030 - 251 59 07

uitgave:
Platform Kunsteducatie Voortgezet Onderwijs
Kopseweg 5
6522 KB Nijmegen
tel. 024 - 322 16 29

omslag en opmaak:
Anthon Fasel Amsterdam